

Varró Orsolya

Az arisztokrácia átalakulása a 10–11. századi Dél-Franciaországban és Provence-ban*

Dum lex preualuit tunc mundus pace quieuit. / Tabescunt leges et iam pax defluit omnis. / Mutantur mores hominum mutatur et ordo” – figyelmezteti a Püspök a Királyt Laoni Adalbero *Carmen ad Rotbertum regem* című költeményében, amely nem sokkal 1030 előtt keletkezett.¹ Épp ezt a változást vélte felismerni az első ezredforduló társadalmában Georges Duby, aki 1953-ban megjelent diszertációjában (*La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*) arra a következtetésre jutott, hogy nagyjából 980 és 1030 között (tehát éppen Laoni Adalbero politikailag aktív éveit alátámasztva) a francia társadalom gyökeres változáson ment keresztül: miután a királyi hatalom jelentősen visszaszorult Capet Hugó trónra kerülése után, a tartományokon belül a központi hatalom tovább erodálódott, míg végül a helyi várbirtokosok kényük-kedvük szerint, gyakran fizikai erőszak alkalmazásával járhattak el saját ügyeikben, ami a régi közrend teljes felbomlásához és politikai káoszhoz vezetett.² Az elmélet hamar népszerű lett szakmai körökben, és annak nyomán számos regionális témájú munka született.³

Az 1990-es évek elején számos bírálat érte a „feudális átalakulás” elméletét. Hosszú vita alakult ki a *Past & Present* lapjain Thomas Bisson 1994-ben megjelent cikke nyomán, amelyben megvédte a „mutacionista” elméletet.⁴ A többi résztvevő, Dominique Barthélemy, Stephen D. White, Timothy Reuter és Chris Wickham vitatták az elképzelést, számos érvet sorakoztatva fel a történettudomány, jog-, társadalom- és eszmetörténet, a filológia és a szociális antropológia szakterületéről. Míg Georges Duby és követői szerint az első ezredforduló táján az addig továbbélő, Karoling eredetű közhatalom helyére a várurak magánhatalma lépett,

* A tanulmány elkészítésében nyújtott segítségért és az elmúlt évek támogatásáért köszönettel tartozom témavezetőmnek, Dr. Molnár Péternek.

¹ „Amíg a törvény uralkodott, a világ békében nyugodott. / A törvények elsovadásnak, a béke pedig immár elenyészik. / Változnak az emberi szokások, a rend is változik.” Adalbero, 22. (301–303. sor)

² DUBY, 1953. 155–229.

³ Lásd például: GARAUD, 1967; BONNASSIE, 1975–76; POLY, 1976. Említést érdemel még: POLY-BOURNAZEL, 1980.

⁴ BISSON, 1994. 16; 18; 39–40.

bíráloik szerint a köz-, illetve magánhatalom világos elkülönítése az első ezredforduló környékén éppúgy anakronisztikus, mint a Karoling-korban, amelyre DUBY iskolája a modern állam képét, az azzal kapcsolatos elvárásokat vetítette vissza.⁵

Vita alakult ki a források értelmezése kapcsán is. Dominique Barthélemy arra hívta fel a figyelmet, hogy a (fennmaradt) források számának ezredforduló utáni gyarapodása és az azok által a társadalom leírására használt szókinccs mennyiségi növekedése önmagában nem feltétlenül bizonyítja a társadalom jellegének forradalmi változását.⁶ Stephen White azzal magyarázza az erőszak gyakori említését, hogy elsősorban retorikai eszközről van szó, ezért minden forrás esetében egyedi értékelésre és kontextualizálásra van szükség.⁷ Timothy Reuter arra hívta fel a figyelmet, hogy a magán-, illetve büntetőjog modern megkülönböztetése befolyásolja azt, ahogy az erőszakra mint egy-egy jogi vita szerves részére tekintünk.⁸

Habár a vita azóta elhalt, kérdései továbbra is érvényesek. A tanulmány célja feltérképezni, hogy a dél-francia világi birtokos társadalomban milyen változások figyelhetők meg a 10–11. században, különös tekintettel a 950–1050 közötti időszakra, illetve maguk a kortársak hogyan gondolkodtak erről. Ennek érdekében először megvizsgáljuk a korszak jellemző társadalomszemléleti rendszereit, majd néhány jellegzetes példán keresztül bemutatjuk a világi arisztokrácia belső dinamikáját, a mobilitás és integráció lehetőségeit, korlátait.⁹ Ennek során különös figyelmet szentelünk a tartományi elit határainak, amelyek a közszabadoktól és az egyháztól választották el. Végül pedig visszatérünk a társadalmi béke kérdésre és a feudális átalakulás koncepciójára.

Jelen keretek között a Loire-től délre fekvő tartományok közül Aquitania, Auvergne, Rouergue és a toulouse-i grófság területével tudunk foglalkozni. Ezt azonban kiegészítjük Provence-szal, amely az általunk tárgyalt időszak második felében ugyan már a Német-római Birodalom részét alkotta, kulturálisan mégis szoros egységben állt a Francia Királyság déli felével. Időbeli kiindulópontunk a 10. század eleje, amikor a Karoling-dinasztia hatalma válságba került, illetve útjára indult a clunyi reformmozgalom, a vizsgált időszak végpontját pedig a század utolsó évtizedeire, a gregoriánus reform kezdetének idejére tehetjük. Aquitániában ekkorra restaurálta hatalmát a herceg, Provence-ban pedig nem sokkal később kezdődött a grófi címért folytatott örökösödési háború.

A tanulmány végére érve reményeink szerint képet kaphatunk arról, milyen általános elvek szabályozták a vizsgált területek birtokosai közötti kapcsolatokat, erről milyen kép alakult ki a korszakban, és hogy valóban észrevehetünk-e olyan radikális változást mind a társadalom összetételében, mind annak belső szabályrendszerében, mint amelyet Georges DUBY és követői korábban leírtak.

⁵ BARTHÉLEMY, 1996. 196–197; WICKHAM, 1997. 97; WHITE, 2005. 6–8.

⁶ BARTHÉLEMY, 1996. 200–201.

⁷ WHITE, 1996. 205–209.

⁸ REUTER, 1997. 181–182.

⁹ Florian Mazel az arisztokrácia tagjai közé sorolja azokat, akik földbirtokosok, joghatóságuk van más emberek felett, katonáskodnak, fontos számukra a reprezentációs célú pénzköltés, és mindezeket továbbörökítik utódaikra. (MAZEL, 2014. 171–172.) Közéjük számítják azokat is, akik egy-egy várbirtokos fegyveres kíséretéhez tartoznak. Az arisztokrácia alsó peremterülete viszont mindig is heves viták középpontjában állt (BARTHÉLEMY, 1997. 219–222; 229–239; 275–286.), amiről lentebb esik szó (lásd: Társadalmi rétegek határán).

Dél-Franciaország és Provence a 10–11. században

A 10. század döntő átalakulások időszaka volt a valamikori Karoling Birodalom nyugati felében. A Karoling-dinasztia örökletes hatalma megkérdőjeleződött, majd az egymást követő válságok nyomán kezdetét vette a királyság dezintegrációja.¹⁰

A Karoling-dinasztia nehézségei Kopasz Károly fia, II. Lajos halála után, 879-ben kezdődtek. A soron következő örökösök néhány év uralkodás után mind meghaltak, közben ráadásul Boso, Provence hercege királlyá választotta magát. Bukása és halála után a frank uralkodó, III. Károly és Boso fia, Lajos 887-ben tisztázták végleg a helyzetet, de Károly még ugyanebben az évben elhunyt.¹¹ A frank arisztokrácia 936-ig összesen három uralkodót választott saját soraiból. 936-ban, Radulf király halála után az Angliában felcseperedett Karoling királyfi, Lajos hazatért és elfoglalta a trónt. 954-ben bekövetkezett halála után kiskorú fia, Lothár helyett évekig Lajos sógora, Brúnó kölni érsek kormányzott régensként. Lothár fia és örököse, V. Lajos mindössze egy éve ült a trónon, amikor 987-ben halálos balesetet szenvedett.

A királyság előkelői ekkor Capet Hugót választották királlyá. Hugó családja korábban két uralkodót is adott a Nyugati Frank Birodalomnak; ő maga Lothár és II. Ottó császár unokatestvére volt. V. Lajos egyik nagybátyja, Károly, Alsó-Lotharingia hercege ekkor még életben volt, ezért Hugó bizonyos régiókban ellenállásba ütközött.¹² Elképzelhető, hogy megválasztói csak ideiglenes megoldásnak szánták Hugó trónra ültetését, fiának, II. Róbertnek azonban sikerült konszolidálnia a család hatalmát – részben azzal, hogy aktív szerepet vállalt kora vallásos mozgalmakban.¹³

Mindez idő alatt a királyság déli vidéke egyre inkább eltávolodott az északi területektől. Aquitania különállása nem volt teljesen új fejlemény, de csak a 10. században állandósult. A korábbi aquitaniai királyság ideiglenes volt, az uralkodó tetszőlegesen bízhatta fiaira és vehette vissza tőlük a tartomány kormányzását. Aquitania utolsó királya, Carloman 884-ben halt meg. A tartományhoz ezután az uralkodó hercegi címet csatolt, amelyet először Auvergne grófjai viseltek, a dinasztia azonban az első herceg, Jámbor Vilmos generációja után kihalt. Az auvergne-i grófság többé-kevésbé betagozódott a toulouse-i grófok birtokai közé, akik hiába tartották igényt a hercegi címre is, mivel azt Poitou grófjai vették fel és meg is tartották a következő évszázadok során, igaz, nem minden nehézség nélkül.¹⁴

Anjou grófjai saját érdekeik szerint próbálták alakítani a Loire-től délre fekvő területek politikai viszonyait: házasságokat és szövetségeket kötöttek, illetve földeket szereztek. A nyomásnak sikeresen ellenálló V. Vilmos aquitaniai herceg halála után, a 11. század közepére sikerült teljesen megbénítaniuk a hercegi hatalmat. V. Vilmos legidősebb fia csatát veszített Fulco Nerra anjou-i gróf fia, Martell Geoffroy ellen, aki ezután évekig fogságban tartotta; a második fiú pedig csatában esett el mindössze egy évnyi kormányzás után. Geoffroy időközben feleségül vette

¹⁰ Erről az időszakról általában lásd: DUBY (ÉD.), 1999. 191–199.

¹¹ BAUTIER, 1973. 61–66.

¹² LANDES, 1990. 158–160.

¹³ LANDES 1990. 161–162; BAUTIER 1992. 34.

¹⁴ BARTHÉLEMY, 1999. 272.

V. Vilmos özvegyét, így ő lett a herceg két legkisebb fia, Péter (VII. Vilmos) és Gui-Geoffroy (VIII. Vilmos) gyámja. Martell Geoffroy és VII. Vilmos halála után VIII. Vilmosnak évtizedekre volt szüksége ahhoz, hogy visszaszerezze az Anjou grófjai által elhódított földeket.¹⁵

I. Lothár császár harmadik fiát, Károlyt 855-ben Provence királyává nevezte ki. Maga a királyság átmeneti volt, de annak területi egysége tartósnak bizonyult. Kopasz Károly 870-ben nevezte ki Bosót Provence hercegének. Az ő néhány évnyi királysága és bukása után a provençe-i előkelők fiát, Lajost 890-ben választották királlyá. Helyette unokaöccse, Arles-i Hugó gyakorolta a hatalmat, különösen miatt Lajos császári ambícióit próbálta megvalósítani Itáliában. Halála után maga Hugó is Itália felé fordult, ezért II. Rudolfra, Burgundia királyára bízta Provence-ot. Rudolf fia, Konrád még kiskorú volt apja halálakor, és hogy elkerülje Hugó befolyását, I. Ottónál keresett menedéket, aki elismerte Burgundia és Provence feletti uralmát.¹⁶

Konrád Arles és Avignon grófjaivá nevezett ki két testvért, Bosót és Vilmost, és azzal bízta meg őket, hogy vessenek véget a szaracén csapatok rablóhadjáratainak. A két testvér sikerrel járt, ami nagyban növelte népszerűségüket a tartományban. Vilmos volt az első, aki a provençe-i grófi címet viselte, amely azután örökletessé vált a családban. Provence végül a Német-római Császárság részévé vált, amikor az utódok nélkül elhunyt III. Rudolfról 1032-ben II. Konrád császárra szállt a Burgundiai Királyság.¹⁷ A provençe-i grófi család a 11. század végére férfiágon kihalt, néhány évtizeddel később pedig hosszú ideig tartó háború kezdődött a leányági örökösök, Toulouse és Barcelona grófjai között. Habár a család 10–11. századi genealógiája rekonstruálható, tevékenységéről nem sokat tudunk. Szerepüket kisebb-nagyobb algrófi és egyéb nagybirtokos családok vették át, Provence déli területein például a marseille-i algrófok, akik a 11. század nagyobbik részében a püspöki széket is birtokolták.¹⁸

A toulouse-i és rouergue-i grófok családjának korai története homályba vész. A két család egészen biztosan közeli rokonságban állt egymással, de a családhoz tartozó személyek és kapcsolataik rekonstrukcióját a rendelkezésre álló források szűkösége igencsak megnehezíti. Martin de Framond 1993-ban kísérletet tett a családfa teljes helyreállítására, és meggyőzően azonosított olyan családtagokat, akiket a kutatás korábban nem sorolt a dinasztia tagjai közé.¹⁹ A család két ága a 11. század elején osztotta fel egymás között a birtokokat,²⁰ amelyeket később a toulouse-i grófok családjából származó Saint-Gilles-i Rajmund, Toulouse, Rodez és Provence grófja egyesített újra a század végén. A vizsgált területek birtokosi társadalmának szerkezete és annak működése rendkívül hasonló volt. A későbbiekben ezeket néhány jellemző példa alapján fogjuk áttekinteni.

¹⁵ Az Anjou és Aquitania közötti viszonyokról lásd elsősorban: BACHRACH, 1993; BARTHÉLEMY, 1999. 353.

¹⁶ BAUTIER, 1973. 66–67; *Histoire de Provence*, 1990. 104–107.

¹⁷ *Histoire de la Provence*, 1990. 107.

¹⁸ AURELL, 1991. 152; MAZEL, 2002. 67–71.

¹⁹ FRAMOND, 1993. 461–488.

²⁰ BOUSQUET, 1992. 52.

Társadalomszemléleti rendszerek

A királyság politikai és társadalmi átalakulása nyomán több társadalomszemléleti típus is kialakult. Az elsőt püspökökhöz köthetjük, a másodikat a clunyi reformot követő szerzetesekhez, a harmadikat a világi arisztokráciához, a negyediket pedig a helyi érdekeltségű hagiográfiában figyelhetjük meg.

Püspöki modell

Az egyik legismertebb 11. századi társadalomelméleti forrás Adalbero laoni püspök *Carmen ad Rotbertum regem* című költeménye. Adalbero egy észak-lotharingiai nemesi család sarja volt, aki aktívan részt vett az első ezredforduló politikai csatározásaiban. A *Carmen* késő öregkorában írta, néhány évvel 1031-ben bekövetkezett halála előtt.²¹

A költemény felépítését tekintve párbeszéd a „Püspök” és a „Király”, Adalbero és Róbert között az erkölcsről, a politikai rendről, a társadalmi szerepekről, a hatalomról és az emberi intellektusról. Szempontunkból a legfontosabb részlet az, ahol Adalbero a társadalom rendjét szemlélteti, és amely a 433 sorból álló munka ötödét teszi ki. A püspök szerint a társadalom kategorizálásának elsődleges alapja a nemesi és nem nemesi jogállás.²² Az előbbi csoporton belül a világi-egyházi megkülönböztetést alkalmazza, így alakítja ki az *oratores*, *bellatores* és *laboratores* hármas rendszerét.²³

A társadalom Adalbero (és Gerardus cambrai-i püspök) által alkalmazott hármas felosztás koncepciója már a Karoling-kor óta jelen volt a nyugati politikai gondolkodásban.²⁴ Dominique Iogna-Prat szerint a két püspök által megfogalmazott elmélet válasz arra a szintén hármas felosztású társadalomképre, amely a 9. század második felében alkotó Auxerre-i Héric munkásságáig vezethető vissza, és amelyet a clunyi apátság őrzött meg a 10. században.²⁵ Ő a társadalmat három csoportra osztja, amelyek közül kettő világi jogállású, a harmadikba pedig a szerzetesek tartoznak. Ez a csoportosítás tulajdonképpen az üdvösséghez vezető út állomásait is ábrázolja, és a szerzetességet helyezi a hierarchia csúcsára. A világi és egyházi jogállás éles megkülönböztetése később is a clunyi reform szellemiségének egyik fő vonása maradt.

Adalbero szerint a társadalom csúcsán a király és a püspökök állnak. A püspök különösen sokat időzik a *laboratores* munkáinál és azok fontosságánál, a *bellatores* kötelezettségeinek egyetlen mondatot, az egyháznak pedig még annyit sem szentel. Ennek oka az lehet, hogy művének célközönsége a világi arisztokrácia, célja pedig nem az egyház bírálata, habár Adalbero nyíltan hirdeti Odilo clunyi apát

²¹ Adalbero, IX–XI. (Claude Carozzi bevezetője.)

²² „*Lex humana duas indicit condiciones: / Nobilis et seruus simili non lege tenentur.*” Adalbero, 20. (276–277. sor).

²³ „*Triplex ergo Dei domus est quae creditur una. / Nunc orant, alii pugnant, alii que laborant.*” Adalbero, 22. (295–296. sor).

²⁴ ROUCHE, 1979. 44.

²⁵ IOGNA-PRAT, 1986. 112–118.

iránti ellenszenvét.²⁶ A *bellatores* feladatait az egyház és a szegények védelmére korlátozza, így ideális körülmények között tulajdonképpen nincs szerepük.²⁷

Ezt a passzivitást hangsúlyozza Fulbert chartres-i püspök is V. Vilmos aquitaniai hercegnek írt levelében 1020 körül.²⁸ A szöveg a hűbéres kötelezettségeinek felsorolásával kezdődik: a hűbéres nem tehet kárt urában és annak tulajdonában, nem veszélyeztetheti a biztonságát, nem árthat neki jogi értelemben, és nem nehezítheti meg vagy lehetetlenítheti el azt, amit ura könnyen el tudna érni. Ezen felül kötelessége tanáccsal és segítséggel állni a hűbérúr rendelkezésére. A hűbérúr ugyanazekkel tartozik a vazallusnak, ugyanakkor a történeti kontextus egyértelműen a hűbérúr javára dönti el a helyzetet. A hat passzív kötelezettség pontosan azokra a helyzetekre vonatkozik, amelyekben a birtokosoknak tevékenyen részt kellett venniük, hogy megőrizhessék társadalmi státusukat és identitásukat, amelynek alapját az örökösen vitatott, állandó védelemre és gyakori „visszafoglalásra” szoruló „családi” birtokok képezték.

Clunyi modell

Cluny meghatározó szerepet töltött be Európa vallási életében a 10. század közepétől kezdve. Az apátság által meghatározott normák, amelyek az általuk vezetett közösség szerzetesi életét szabályozták, alapján változtatták meg a világi és egyházi birtokosok viszonyát, az egyház belső erőviszonyait, sőt a világi kapcsolatrendszereket is.

Odo apát 930 körül írta meg Gellért aurillaci gróf életrajzát, amely teljes egészében a világi birtokosokkal szemben támasztott elvárásokról szól. A szent apát archetípusának kialakításához azok az életrajzok járultak hozzá, amelyek Cluny és az általuk megreformált Fleury apátjainak életét dolgozták fel, és amelynek toposzai az 1070-es években a marseille-i Szent Isarn apát életrajzában is visszaköszönnek.²⁹ A szövegek alapján megállapíthatjuk, hogy a clunyi reformot képviselő szerzetesek szerint a legfontosabb társadalmi határvonal laikusok és klerikusok között húzódtott. A világi társadalom tagjai szerintük nem avatkozhattak az

²⁶ *Adalbero*, 6–12.

²⁷ Ugyanezt a hármas felosztást találjuk meg Gerardus cambrai-i püspök egyik levelében is, amelyben az észak-francia püspökök által hirdetett *pax Dei* elvárásaira reflektál, így döntően a *pugnatores* (*bellatores*) csoportjával foglalkozik. (*Gesta episcoporum Cameracensium*, 485–486; JÉCOU, 2004. 44; 55.)

²⁸ BEHREND, 1976. 90–92. (51. sz.); VARRÓ, 2018. 139. A magyar fordítást lásd: VARRÓ, 2018. 147–148.

²⁹ Cluny apátjai közül Odo életrajzát Salernói János írta meg, Maiolusét Odilo, Odilóét Jotsald. Abbo és Gauzlin életének szerzői Fleuryi Aimo és Fleuryi András. Szent Isarn a marseille-i Szent Viktor-apátság élén állt 1020 és 1047 között, az 1070 körül keletkezett életrajz szerzője ismeretlen. A szövegben visszaköszönnek a következő toposzok: nemesi származás, műveltség, a legfontosabb keresztény erények (ebben az esetben kiegészülve Johannes Cassianus aszketikus elvárásaival). Az apát bölcsességével és igazságszeretetével nagy tekintélyt vív ki magának, bűnös világiakat térít, majd pedig Abbóhoz hasonlóan mártírhalt szenved. Ez utóbbi valójában csak allegória: az arabok által Lérins-ből elhurcolt szerzetesek kiváltásáról már szigorú aszkézisétől kimerülve, betegen tárgyal, ezt követően hosszú szenvedés után éri a halál Marseille-ben. Lásd: *Vita sancti Isarni*, 2–100.

egyház belső ügyeibe, a klérusnak ugyanakkor tanácsaival segítenie kellett a világi birtokosokat.³⁰

A szemlélet egyik legtermékenyebb szerzője Chabannes-i Adémar volt, akinek munkái közvetlenül és közvetetten is megfogalmazzák bizonyos elvárásokat kora politikai szereplői felé. Adémar az 1020-as évek második felében kezdett dolgozni *Krónikáján*, amelyet 1034-ben bekövetkezett halála előtt többször újraserkesztett.³¹ A művelt, ambiciózus szerzetes az angoulême-i Szent Eparchius-apátság apáti pozíciójára vágyott, ezt azonban a helyi gróf egyik személyes pártfogoltja nyerte el. Adémar ezután visszaköltözött tanulmányai színhelyére, a limoges-i Szent Martialis-apátságba, ahol a szent kultuszának megerősítésén és elterjesztésén fáradozott.³² Hozzá köthetjük Martialis úgynevezett „apostoli” életrajzának keletkezését, amely szerint Limoges első püspöke Jézus hetvenkét tanítványának egyikeként érkezett Galliába.³³

Az életrajz megfogalmazza a 11. századi aquitaniai társadalom ideális működését, a Krónika pedig részletesebb képet ad a tartományi főhűbérúrral, hűbéreseivel és az egyházzal szembeni elvárásokról. Adémar elítéli a világi birtokosok beavatkozását az egyház ügyeibe, elveti az egyházi személyek magánföldesúri hatalmát, illetve különösen nagy hangsúlyt fektet a legfőbb világi hűbérúr (esetében V. Vilmos aquitaniai herceg) vazallusai feletti, a Karoling-uralkodók mintájára elképzelt hatalmára.³⁴

Világi arisztokrata modell

A forrásadottságok miatt a világi arisztokraták társadalomszemléletének közvetlen megfogalmazására az előzőeknél kevesebb példát találunk, habár közvetetten számos egyházi forrásban (így szentéletrajzokban, történeti munkákban és oklevelekben) is tetten érhető. A világnézetre vonatkozó legértékesebb forrás a Lusignani IV. Hugó és hűbérura, V. Vilmos aquitaniai herceg kapcsolatát taglaló *Conventum*, amely 1030 körül keletkezett.³⁵

A világi birtokosok számára a társadalom kategorizálásának elsődleges szempontja a nemesség (habár ennek jelentése nehezen megfogható, mint ahogy azt a következőkben látjuk majd). A nemesi társadalmat a tagok hűbéri viszonyai szabályozzák, a politika alapja a földbirtoklás, az ahhoz kapcsolódó (sokszor vitatott) jogok és identitás. Ez a modell a klérus belső ügyei, így püspökök és szerzetesek a clunyi reformból fakadó konfliktusai iránt érzéketlen. A *Conventum* püspök szereplői is kizárólag hűbéresként, hűbérúrként és katonai szövetségesként jelennek meg, az egyetlen vallásos utalás pedig a kereszt említése az elbeszélés végén.³⁶

³⁰ Például: „*Licuit igitur laico homini in ordine pugnatorum posito gladium portare, ut inerme vulgus velut innocuum pecus a lupis, ut scriptum est, vespertinis defensaret. Et quos ecclesiastica censura subigere nequit, aut bellico jure, aut vi judicaria compesceret.*” *Vita sancti Geraldii*, 146. (I. 8.)

³¹ PON 2003. xvi; LANDES, 1995.

³² LANDES, 1995. 170–171., 269–278; PON, 2006. 398–408.

³³ LANDES–PAUFERT, 1991. 9–39; LANDES, 1995. 216–217.

³⁴ VARRÓ, 2017. 41–47; *Ademarus Cabannensis*, 161. (III. 41.)

³⁵ A teljes szöveget lásd: VARRÓ, 2018. 140–147.

³⁶ VARRÓ, 2018. 129; 134; 138–139.

Az elit peremén állók küzdelmei rávilágítanak arra, ami a világi birtokosokat elsősorban foglalkoztatta, és arra, hogy honnan származtatták jogaikat és hatalmuk legitimitását. Feltételezhetjük, hogy a Lusignani Hugóhoz hasonló helyzetben levő birtokos családok identitásának két fő eleme a család ősiségének tudata és az egyén pontos helye a jelenben. Ugyan az adománylevelek a közvetlen rokonságon túl senkit nem említenek,³⁷ és a család nagy részét a *Conventum* is csak „más rokonoknak” nevezi,³⁸ Lusignani Hugó esetében tudjuk, hogy a család számon tartotta saját pedigréjét,³⁹ a családi fészekhez, a 10. század második felében épített lusignani várhoz pedig 1030 körül már az ősiség képzete tapadt (a *Conventum* „régí vár”-ként említi).⁴⁰ Hugó és a tartományi elit kevésbé fontos része ezzel próbálta közelíteni magát a hagyományos címmel rendelkező nemességhez (a *Conventum* sem véletlenül aggat rájuk fiktív címeket),⁴¹ és egyéni érdemeik, személyes hűségük hangoztatásával támogatva formáltak igényt az utóbbiakat megillető jogokra, köztük a legfontosabbra, a családi birtokok örökölhetőségre. Éppen ezért úgy vélték, ezeket joguk van fegyverrel „visszavenni,” ami szöges ellentétben állt az egyház által elvárt passzivitással.

A szemlélet nemcsak az arisztokrácia alsó rétegére volt jellemző, hanem például abban a levélben is visszaköszön, amelyet Odo champagne-i gróf küldött II. Róbert királynak 1023-ban vagy 1024-ben, akivel akkor éppen vitában állt apja birtokai miatt. Odo hangsúlyozza nemesi származását, azt, hogy a földek apai örökségét képezik, és a szolgálatot, amelyet a királynak tett.⁴²

Helyi érdekeltségű hagiográfiai modell

Az első ezredfordulón számos olyan csodagyűjtemény keletkezett, amely egyszerre reflektál a helyi viszonyokra és funkcionál társadalmi normateremtő szöveggént. Ezekben a forrásokban a clunyi és a világi arisztokrata modellek találkoznak: a társadalmat a hűbéri viszonyok szabályozzák, amelyek felett a helyi apátság (szentje) ellenőrzést gyakorol, a szemlélet tehát a szerzetesek morális felsőbbrendűségét jogi felsőbbrendűséggel azonosítja.

A *Liber miraculorum sancte Fidis* első két könyvét a conques-i apátságba látogató Angers-i Bernát írta.⁴³ A gyűjteményben a tizenkét éves mártír tréfás csodái mellett, amelyek a szent egyéniségének megalkotására és a közönség szórakoztatására szolgáltak,⁴⁴ időnként a bosszúállás szokatlanul durva módjaival vagy éppen ezek

³⁷ GEARY, 1994. 77.

³⁸ „aliis parentibus suis” *Conventum*, 136.

³⁹ *Chronicon sancti Maxentii Pictavensis*, 389. Ez a lista nem említi a dinasztia őseit, Vadász Hugót. (Uo., 424.) A 12. századi lista szerzőjének figyelmét elkerülte, hogy két Barna Hugó is volt a családban, IV. Hugó és dédunokája. Vö. PAINTER, 1957. 27–28; 38. A „dinasztiához” tartozás érzését erősíthette, ha az örökösök ugyanazt a nevet viselték. (GEARY, 1994. 73–75.) George Beech megfigyelése szerint Poitou-ban a 10. század közepétől drasztikusan csökkent az egyedi keresztnévek aránya, a jelenség pedig a 11. század elején tetőzött. (BEECH, 1974. 85–87; 100.)

⁴⁰ „vetem castrum” *Conventum*, 138.

⁴¹ VARRÓ, 2017. 134.

⁴² BEHRENS, 1976. 152. (86. sz.).

⁴³ ASHLEY-SHEINGORN, 1999. 5–6.

⁴⁴ WARD, 1982. 211–212.

kivételesen részletes és képi leírásával találkozunk. Bernát négy történetben idézik sokat a testi szenvedésen, amelyek első pillantásra nagyon különbözőnek tűnhetnek, háttérükben azonban ugyanaz áll: a szereplők a kolostor embereit bántalmazták annak vagyonaért, figyelmen kívül hagyva az isteni bosszú és a túlvilági ítélet lehetőségét. Három esetben Szent Fidesnek olyan tulajdonáról van szó, amelyet vagy frissen szerzett (a pallasi sólepárlókat),⁴⁵ vagy amely még csak névlegesen került a birtokába (gyűrű,⁴⁶ gyertyák⁴⁷). A negyedik történetben⁴⁸ két fegyveres *servitor* a szerzetesek borát akarja erővel elvenni, ami a többi esetre abban hasonlít, hogy ingóságokat sokkal könnyebb elrabolni, mint magát a földet elfoglalni, ezek a javak tehát, amíg a birtokon vannak, éppolyan hozzáférhetetlenek az apátságban élő szerzetesek számára, mint a gyűrű vagy a gyertyák.

Szent Fides alapvetően kétféle konfliktusban játszik szerepet. Az egyik séma szerint legális, de igazságtalan ítéletet torol meg, a sértettet kárpótolja, a bűnöst pedig bizonyos esetekben megbánásra veszi rá.⁴⁹ A másik konfliktustípusban Fides megakadályoz egy aljas cselvetést, amellyel az egyik fél (akinek nincs igaza) próbál erőszakkal a másik fölé kerekedni.⁵⁰ Az apátság ezzel saját magának követelte a társadalmi igazságtétel kizárólagos jogát a régióban, Fides pedig világi birtokosok között is páratlan kegyetlenséggel járt el a nevében.

Szent Leonardus csodáit Jordanus, Limoges püspöke foglaltatta írásba a nobsági társaskáptalan számára az 1030-as évek első felében, hogy konkurenciát teremtsen Szent Martialis kultuszának, amelyet a patronátusa alatt álló apátság arra próbált felhasználni, hogy függetlenedjen a püspöki hatalomtól.⁵¹ A csodagyűjteménnyel Jordanus célja az volt, hogy a limousini birtokos társadalmat megnyerje Leonardus kultuszának, így a szentet a történetek szerzőjének el kellett helyeznie a helyi kapcsolattrendszerben. Ezt azzal igyekezett elérni, hogy számos olyan történetet jegyzett fel, amelyekben Leonardus fogságba esett katonákat és birtokosokat szabadít ki.⁵²

A Szent Genulf nevét viselő jelentéktelen apátság 828. évi alapítását követően több ízben is elpusztult, történetét és a névadó szent csodáit nem sokkal az apátság 994-es újjraalapítása után foglalhatták írásba. A forrás nagy része (tizenkét fejezetből nyolc) az egyház viszontagságait taglalja, a csodaleírások pedig különösen lehangoló képet festenek a helyi viszonyokról. A legtöbb csoda középpontjában lovaskatonák és szomszédos birtokosok gaztettei állnak, amelyeket az apátság kárára követtek el, részben Capet Hugó és IV. Vilmos aquitaniai herceg háborújában. A névtelenül szereplő helyi birtokosok a büntetést követően meggyógyulnak, a Hugó seregében szolgálók pedig meghalnak vagy örökre megnyomorodnak. Az apátság vitában állt bizonyos világi birtokosokkal is egy vidéki egyház

⁴⁵ LMSF, 108–112. (I. 12.)

⁴⁶ LMSF, 122–123. (I. 22.)

⁴⁷ LMSF, 125–127. (I. 24.)

⁴⁸ LMSF, 95–98. (I. 6.)

⁴⁹ LMSF, 1994. 78–90. (I. 1–2.), 103 (I. 8.), 132 (I. 27.), 134–136. (I. 30.) Ugyan Fides mindig a gyengébbet támogatja, a konfliktusok többségében nem az esetlegesen kárt szenvedő parasztonok, hanem a vitában résztvevő egyik félén, vagyis egy birtokon segít. (BARTHÉLEMY, 2004. 85.)

⁵⁰ LMSF, 1994. 94–95. (I. 5.); 105–106. (I. 10.); 108–112. (12.)

⁵¹ BONNASSIE, 2001. 325–326.

⁵² *Liber prior miraculorum [sancti Leonardi]*, 155–159. (2–5; 7.)

patronátusát és birtokait illetően. Ennek során a szerzetesek által küldött követet a plébános (a világi birtokos embere) megölte. A szövegből kiderül, hogy az apátság később sem kapta vissza a plébániát, a helyzeten pedig a csodák sem változtatnak, csupán az apátság a szerzetesek szemében amúgy is egyértelmű erkölcsi fölényét erősíti meg.⁵³

Az apátság egyetlen konfliktusból sem kerül ki győztesen, tehát a jelek szerint inkább elszenvedője, mint alakítója volt az eseményeknek. A szövegben megjelenő alattvalói kivétel nélkül parasztok; katonákat és várurakat nem találunk köztük. A szerzetesek kétségbe vonható büntető csodák elbeszéléseinek sorával próbálták bizonyítani nem létező politikai súlyukat, ennek megfelelően a fosztogatásban részt vevő lovas katonák kizárólag negatív szerepben tűnnek fel, ami következetesen alkalmazva egy kivételesen erőszakos társadalom képét rajzolja meg.

A világi társadalom működése

Belső dinamika

A tartományi arisztokrácia belső dinamikáját több módon is nyomon követhetjük. Ezek közé tartoznak a konfliktuskezelés módjai, amelyekre területi okokból nem tudunk kitérni, illetve bizonyos családok pályafutásának elemzése, amely során megismerhetjük a társadalmi mobilitás mértékét és feltételeit.

A 10. század közepére elfoglalták pozíciójukat azok a családok a Loire-től délre fekvő tartományok élén, amelyek a következő évszázad során a hercegi és grófi címeket birtokolták. Addigra az algrófi pozíció is állandóvá és örökletessé vált, és az első ezredforduló idejére egyes családok hatalma jelentősen megnövekedett. Bizonyos dinasztikiáknak sikerült tartósan megkapaszkodniuk az arisztokráciában, például a rouergue-i Millau algrófiainak. A család tagjai a 9. század során tűntek fel a helyi oklevelekben, és a 10. századtól kezdve fokozatosan gyarapították birtokaikat Millau és Gévaudan környékén; az ezredfordulón II. Rajmund, Rodez grófja már ebből a családból választott magának feleséget. Előnyös házasságaiknak és a szerencsének köszönhetően a 11. században sikerült további algrófságokat megszerezniük. A század közepén II. Berengár öccse, Bernát a marseille-i Szent Viktor-apátság élére került, tőle pedig öccse, Richárd „örökölte” a pozíciót. Ők ketten kulcsszerepet játszottak a pápai reformmozgalom provençe-i meghonosításában. A 12. század elején a család mégre grófi rangra emelkedett, amikor II. Berengár egyik fia Rodez grófja lett, a másik elvette a provençe-i gróf örökösét, Gerbergát, lányuk pedig Barcelona grófjának felesége lett.⁵⁴

Ennek a szédítő pályafutásnak az ellenkezője történt a limoges-i algrófi családdal. A limoges-i grófság a 9. század közepén a toulouse-i gróf kezére került, aki egyúttal Cahors és Rodez grófja is volt, ezért Limoges-ba kinevezett egy algróft, aki levette a válláról az igazgatás terhét. A grófság később az auvergne-i grófok birtoka lett, akiktől az aquitaniai hercegi címmel együtt Poitiers grófjai örökölték

⁵³ *Miracula sancti Genulphi*, 97–107.

⁵⁴ BOUSQUET, 1992. 65–71.

meg.⁵⁵ Mivel egyik grófi család székhelye sem Limoges volt, az algrófi család mindkét esetben zavartalanul kormányozhatta Limousint.

A limoges-i püspöki széket 969-ben szereztek meg és 1024-ig sikerült megtartaniuk. A Szent Martialis-apátság élére 1019-ig ők állítottak apátot, sőt 991 és 998 között a püspök testvére, Geoffroy ült az apáti széken. Ez idő alatt szabadon rendelkezhetek a püspöki és az apáti kincstár felett.⁵⁶ Felemelkedésükben kulcsszeret játszott az a tény is, hogy Aquitania hercegének szüksége volt a szövetségükre azzal a rokoni-szövetséges hálózattal szemben, amelyet Anjou grófjai alakítottak ki a régióban, és amely potenciálisan a Poitou és Limousin közvetlen szomszédságában fekvő területeket is a herceg ellen fordíthatta. A limoges-i algrófoknak is kedvezett a herceggel kötött szövetség, hiszen a toulouse-i grófok befolyása csak néhány évtizeddel korábban kezdett visszaszorulni Limousinban, és ekkor még senki nem tudhatta, ez tartósan bizonyul-e.⁵⁷

Az algrófi hatalom törékenységét azonban jelzi, hogy Gui algróf fia, Geraldus püspök megválasztása (1014/1015) komoly ellenérzéseket váltott ki több püspöktársában, akik nem is vettek részt a beiktatási szertartáson.⁵⁸ Geraldus ráadásul 1019-ben sikertelen kísérletet tett arra, hogy megtagadja a Szent Martialis-apátság választott apátjának beiktatását: saját városa lakói erre végül mégis rákényszerítették.⁵⁹ A család eljelentéktelenedéséhez azonban nem ez vezetett. Geraldus halála után nem maradt ahhoz elég élő férfirokon a családban, hogy megtartsák a püspöki széket,⁶⁰ ráadásul V. Vilmos herceg 1030-ban bekövetkezett halála után Anjou grófjainak sikerült átvenni a hatalmat Aquitániában; az ő stratégiájukban pedig nem kapott helyet a limoges-i algrófok támogatása.

Anjou grófjai azonban kifejezetten keresték más algrófi családok szövetségét. Thouars algrófjai Poitou egyik legrégebbi dinasztiáját alkották,⁶¹ birtokaik magterülete pedig éppen ott helyezkedett el, ahol a 970-es években Geoffroy, Anjou grófja jelentős kiterjedésű földeket szerzett a IV. Vilmos herceggel folytatott háborúban, névleg hercegi hűbéresként, gyakorlatban viszont vele egyenrangú félként.⁶² Amikor Geoffroy fia, Fulco Nerra megvetette a lábát Aquitania déli végein, és elhatározta, hogy északi és déli birtokait összeköti, szüksége volt arra, hogy biztonságban tudhassa a székvárosától, Angers-től nem messze fekvő birtokait, illetve hogy

⁵⁵ BARRIÈRE, 2006. 302.

⁵⁶ *Ademarus Cabannensis*, 156. (III. 35.), 168–169. (III. 49.), 178. (III. 57.); DELHUOME, 2006. 79.

⁵⁷ LEWIS, 1965. 184–189; 206; DÉBAX, 1988. 140. A 11. század közepén Pontius gróf feleségül vette La Marche-i Almodist, ami szintén arról tanúskodik, hogy a családnak még mindig voltak ambíciói a térségben.

⁵⁸ *Ademarus Cabannensis*, 168–169. (III. 49.)

⁵⁹ *Ademarus Cabannensis*, 170. (III. 50.); LANDES, 1995. 33. Limoges két városmagjáról lásd: SORIA AUDEBERT, 2006. 102.

⁶⁰ ROBLIN (ÉD.), 2009. 20; 25; 99–10; 109; 112–117. Gui algrófnak négy fiáról tudunk: Adémarról és Péterről, akik közösen örökölték az algrófi címet és mindketten családot alapítottak, Geraldusról, akiből püspök lett, és Fulcheriusról, aki *oblatus* volt az uzerche-i apátságban, de az 1014–1022 közötti periódus után több oklevélben nem szerepel.

⁶¹ BOURGEOIS, 2005. 27.

⁶² *Ademarus Cabannensis*, 151. (III. 30.); *Chroniques d'Anjou*, 376; BACHRACH, 1985a. 17–25; BACHRACH, 1976. 116–117.

északról is fenyegette a herceget; stratégiájában ezért kiemelt szerep jutott Thouars algrófjainak.⁶³

Mussidan algrófjairól az ezredfordulót megelőzően kevés információ áll rendelkezésünkre. Bernard S. Bachrach feltételezi, hogy I. Aimeri algróf a toulouse-i gróf egyik lányát vette feleségül, saját lányát pedig Fulco Nerra féltestvéréhez, Mórchoz adta.⁶⁴ Ha ez igaz, abból az következik, hogy Mussidan algrófjainak már a 10. század során sikerült a tartományi arisztokrácia soraiba emelkedniük. I. Aimeri egyik fia, Grimoard Brantôme apátjaként kezdte karrierjét, majd 991-ben Angoulême püspöke lett, ennek ellenére sikerült megőriznie korábbi apáti címét is, sőt az angoulême-i Szent Eparchius monostor apáti székét is sikerült üresen tartania, így hatalmas egyházi vagyon felett szerzett ellenőrzést, amelyből gazdagon juttatott családjának is.⁶⁵ A mussidani algrófi család tehát már igen jelentős hatalommal rendelkezett a régióban, amikor Fulco Nerra birtokokat szerzett Saintonge-ban az V. Vilmos herceggel vívott háborút lezáró béke értelmében. Minden bizonnyal ekkor, 999/1000-ben döntöttek arról, hogy Grimoard testvérét, Islót ültetik a saintes-i püspöki székbe, ahonnan valószínűleg Fulco ottani birtokait is igazgatta (erre a mintát Fulco nagybátyja, Gui, Le Puy püspök-grófja szolgáltathatta).⁶⁶

Aquitániában tehát a címmel rendelkező arisztokrácia alsó felében egyes családok felemelkedésére, illetve lecsúszására is találunk példát a vizsgált korszakban. A fennmaradt okleveles anyag alapján a provençe-i birtokos társadalom belső dinamikája jóval kisebb volt a tárgyalt időszakban. Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy még olyan jelentős családokról is alig maradt fenn forrás, mint a tartomány grófi dinasztiája.⁶⁷

A marseille-i algrófi családot az első generációtól kezdve nyomon tudjuk követni, mert a gazdag okleveles anyagot hátrahagyó Szent Viktor-apátság legfontosabb patrónusai közé tartoztak mind algrófként, mind püspökként.⁶⁸ Velük szemben a fréjusi algrófköről szinte semmit nem tudunk, még genealógiájuk is kérdéses, holott egyenrangúak lehettek a marseille-i algrófi családdal: a 11. század elején a két algróf ugyanabból a családból nőszült, a következő generáció tagjai pedig már egymással kötöttek házasságot, I. Franco algróf egyik fia, Pontius pedig arles-i érsek lett.⁶⁹ A képet kétségkívül torzítja, hogy a Szent Viktor- és a lérins-i Szent Honoratus-apátság okleveleiben a fréjusi egyházmegye többi, címmel nem rendelkező birtokosa jóval gyakrabban szerepel adományozóként.⁷⁰

Első pillantásra a gapi algrófi család pályája látványosan felívelt a korszakban. Gap városába a 11. század első felétől kezdve a helyi püspök algróft nevezett ki, Jean-Pierre Poly szerint azért, hogy a világi igazságszolgáltatást is fel tudja

⁶³ BACHRACH, 1976. 112; BACHRACH, 1993. 45; 56; 95; 197–198.

⁶⁴ BACHRACH, 1985b. 29–33; BACHRACH, 1993. 85.

⁶⁵ *Ademarus Cabannensis*, 158. (III. 36.)

⁶⁶ BACHRACH, 1985b. 28; BACHRACH, 1993. 177.

⁶⁷ Szent Isarn apát életrajza például nem is említi.

⁶⁸ MAGNANI, 1999. 180–207; MAZEL, 2002. 91–97.

⁶⁹ MAGNANI, 1999. 222; MAZEL, 2002. 35; 638.

⁷⁰ A fréjusi algrófi család a következő oklevelekben szerepel: *Cartulaire de Saint-Victor*, 518; 524; 552; 568; 564; 567; 565. sz.; *Cartulaire de l'abbaye de Lérins*, IX., XCVIII. sz. Ez utóbbi két esetben kétséges, hogy a fréjusi algrófi családról van-e szó.

használni a béke biztosítására. Az algróf Embrun környéki birtokaiért az ottani érsek hűbérese is volt.⁷¹ Az 1080-as években, a provence-i grófi család hatalmának hanyatlását kihasználva Isoard grófi címet vett fel,⁷² amelyet utódai is örököltek tőle. Vagyoni helyzetük ezzel viszont nem változott.

A jelek szerint Provence-ban is található egy sor hagyományos címmel nem rendelkező, de módos családot, akik algróf szomszédaiakkal egyenrangú birtokosnak számítanak, például La Garde urait, akik a cavailloni algrófi családdal közösen birtokolták Brignoles-t. Nevolongus cavailloni algróf unokáját, Scociát Rians ura, Geoffroy vette feleségül.⁷³

Mivel ebből a térségből nem maradt ránk a *Conventum*hoz vagy a *Liber miraculorum sancte Fidis*hez hasonló munka, amelyből képet kaphatnánk a világi birtokos családok egymás közötti konfliktusairól, a provence-i elit nyugati és északi szomszédaihoz képest sokkal stabilabbnak tűnik.

A Nyugati Frank Birodalomban a 10. század második felére tehető azoknak az arisztokrata, de cím nélküli várbirtokos családoknak a felemelkedése, amelyek a 11. század során meghatározó szerepet játszottak tartományuk életében. A legnagyobb karriert talán La Marche urai futották be, akik a Poitou és Limousin határvidékén (*marcha*) található, igen kiterjedt birtokaik mellé a 10. század közepén megszerezték Périgueux grófi címét a család első ismert tagja, Öreg Boso felesége révén. Öreg Boso előnyös házasságát Robert-Henri Bautier annak tulajdonítja, hogy La Marche ura Boso (ellen)király leszármazottja lehetett.⁷⁴ A forrásadottságok miatt valójában megállapíthatatlan, honnan származott Öreg Boso, és minek köszönhető óriási vagyonát és befolyását. Amikor 1003-ban meghalt a család akkori egyetlen nagykorú tagja, II. Boso, V. Vilmos herceg felosztotta a család birtokait az előbbi fiai, illetve Boso unokaöccse, Bernát között, aki a La Marche-i birtokokat örökölte. Hogy a birtokfelosztás ne járjon rangvesztéssel, Vilmos grófi címet társított Bernát birtokaihoz.⁷⁵

Az első Ranconnal kapcsolatba hozható személy Aimeri, a limoges-i Szent Martialis-apátság világi apátja, aki a 10. század második felében harmincegy évig ült az apáti széken, ezalatt „*családja és más világi hatalmasságok*” kezére juttatott apátsági földeket, és hűbéresei között tudhatta például Geraldus limoges-i algrófot és Öreg Bosót is.⁷⁶ Aimeri családjának már ezt megelőzően jelentős hatalommal kellett rendelkeznie ahhoz, hogy világi személyként megszerezze a régió egyik leggazdagabb monostorának apáti címét (mint ahogy például a fél évszázaddal később aktív Mortemart-i Péter, Le Dorat világi apátja is La Marche egyik legfontosabb birtokos családjából származott).⁷⁷

Rancon urairól a 11. század első évtizedeiből van ismét adat.⁷⁸ Ők szintén az Aimeri nevet viselték, de mivel ez az egyik leggyakoribb férfinév volt a korszakban,

⁷¹ POLY, 1976. 202.

⁷² *Cartulaire de Saint-Victor*, 1089. sz.

⁷³ VARRÓ, 2020. 191–192.

⁷⁴ BAUTIER, 1979. 13.

⁷⁵ VARRÓ, 2018. 132–133.

⁷⁶ *Commemoratio abbatum*, 4; *Ademarus Cabannensis*, 149–150. (III. 29.)

⁷⁷ *Ademarus Cabannensis*, 164–165. (III. 45.)

⁷⁸ VARRÓ, 2018. 134.

ez nem bizonyítja rokonságukat. Amennyiben Aimeri apát leszámazottai voltak, a család veszíthetett jelentőségéből, ha pedig nem Rancon első urától származtak, felemelkedésüket Fulco Nerra támogatásának köszönheték. II. Aimeri a gençay-i várnagy lányát vette feleségül.⁷⁹ Ez első pillantásra *mésalliance*-nak tűnik, de a várnak kiemelkedő stratégiai jelentőséget adott, hogy az aquitaniai herceg székvárosa, Poitiers mellett állt. V. Vilmos herceg és Fulco Nerra anjou-i gróf 997-es háborújában egyszer már kulcsszerepet játszott, így mindkét fél tisztában volt fontosságával.⁸⁰

A lusignaniak pályafutását Vadász Hugó alapozta meg a 10. század közepén. *Cognomene* alapján Sidney Painter arra következtetett, hogy a Poitiers-környéki erdők felügyelője volt.⁸¹ Lusignan várának építésére fia kapott engedélyt ismeretlen időpontban. Ez a vár állt legközelebb Poitiers-hez, ami például a fent említett Gençay eleste esetén nyújthatott segítséget a hercegnek, így urai hamar a család legfontosabb hűbéresei közé kerültek. V. Hugó a 11. század első felében már a La Marche-i grófi családból nősült.⁸²

Lusignani III. Hugó öccse, Joscelin, Vivonne ura volt. Mivel csak egyetlen oklevélben tűnik fel, jelentéktelen személynek tűnhet.⁸³ A *Conventum*ból azonban kiderül, hogy hűbérbirtokai bátyjáéival (közel) azonos értékűek lehettek, mivel IV. Hugó számára a két örökség cseréje méltányos üzletnek tűnt.⁸⁴ Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a birtokok kiterjedése megegyezett, Vivonne azonban Lusignannal szemben, a Poitiers-be vezető régi római út túloldalán állt,⁸⁵ ezért a két vár együttes birtoklása kiemelkedően fontos lehetett Hugónak. Joscelin példája felhívja a figyelmet arra, hogy egy birtokos vagyoni helyzetét és politikai súlyát nem szükségszerűen tükrözi az okleveles anyag.

Aquitániában a herceg és Anjou grófja küzdöttek a regionális főhatalom birtoklásáért, és bár mindketten igyekeztek kedvezni hűbéreseiknek, közben erősen kézen akarták tartani az utóbbiakat, ezért megfigyelhető az algrófok és az ő szintjük alatt elhelyezkedő kisebb arisztokraták tevékenységének hatékony szabályozása. A lappangó konfliktusnak köszönhetően felértékelődtek egyes kisebb várbirtokok, például a gençay-i és a vivonne-i.

Toulouse és Rodez környékén az auvergne-i grófi (és aquitaniai hercegi) család kihalása hatalmi űrt keltett a 10. században, amelynek köszönhetően az algrófok rétege már ekkor nagyobb önállóságra tett szert, és a 11. században el is kezdett keveredni az arisztokrácia csúcsán álló családokkal.⁸⁶ A provence-i viszonyokról ebben a tekintetben sokkal kevesebbet árulnak el a források.

A magas egyházi címek megszerzése nagy szerepet játszott egy-egy család meggazdagodásában, de ez legtöbbször azok kiváltsága volt, akik már eleve rendelkeztek akkora befolyással, hogy ezt az egyházon belül is érvényesíteni tudják.

⁷⁹ FOUCHÉ, 1969. 101.

⁸⁰ *Ademarus Cabannensis*, 155–156. (III. 34.)

⁸¹ PAINTER, 1957. 27.

⁸² *Chronique de Saint-Maixent*, 389; 424; PAINTER, 1957. 27–28; 38.

⁸³ *Cartulaire de Saint-Cyprien*, 269. (425. sz.)

⁸⁴ BEECH, 1995. 135–138.

⁸⁵ DEBORD, 1984. 110.

⁸⁶ Közéjük sorolhatjuk például Albi, Ambialet és Béziers algrófjait. (BIGET, 1979. 571–572; BIGET, 1991. 183–184; AMADO, 1991. 162–164.)

A várbirtokosi családok felemelkedése nemcsak akkor következhetett be, ha a legközelebbi náluk magasabb rangú arisztokrata valamilyen oknál fogva kiszorult a terület politikai színteréről (mint ahogy Észak-Rouergue-ben), hanem ha egy magasabb rangú személynek tartósan szüksége volt a segítségükre, aminek legkésebb példája Lusignan urainak pályafutása. Ehhez viszont a családnak szüksége volt arra, hogy már kezdetben is rendelkezzen egy vagy több olyan erőforrással, amelyre későbbi hatalmát alapozhatta, vagy amely értékes szövetségessé tehetette mások számára.

A fennmaradt források alapján úgy tűnik, hogy a 10. században inkább egyes várúri családok felemelkedése figyelhető meg, míg a 11. században összetettebb képet kaphatunk a társadalmi folyamatokról. Két elbeszélő forrás, a *Conventum* és a chorges-i perjelség egyik birtokvitáját feldolgozó *memorandum* végigköveti egy-egy konfliktus kialakulását és lezajlását, habár szempontunkból a legérdekesebb talán az, hogy megoldása egyik esetben sincs. A *Conventum*ról korábban már esett szó. Chorges-ban a *memorandum* szerint a helyi perjel 1080 körül arra törekedett, hogy elismertesse kizárólagos jogát a perjelség alapító adományát képező birtokok felett az embruni érsekkel és főleg annak helyi hűbéreseivel szemben.⁸⁷

Mindkét esetben integrációs kísérletről van szó, melynek során a hatalma konszolidációjára törő fél szemléletét tükröző viszonylag terjedelmes szöveget vetett be sikere érdekében: az előbbiben Lusignani Hugó arisztokrata státusát akarja megerősíteni, az utóbbiban a perjel a clunyi reformmozgalom szellemiségében – az érsekét beleértve – minden nem szerzetesi befolyás alól mentesíteni akarja egyházát és annak földjeit. Ezek a történetek az arisztokrácia peremterületein játszódnak, amelyekről az alábbiakban lesz szó.

Társadalmi rétegek határán

A világi arisztokráciáról tudósító források a réteg két határmezsgyéjének vizsgálatát is lehetővé teszik: egyrészt a tartományi elit alsó peremét, másrészt az egyházi és világi szféra elmosódott határát ismerhetjük meg rajtuk keresztül.

A kisebb birtokosok és a nagyurakat kísérő fegyveresek származása homályos, ezért ez a feudális átalakulás vagy forradalom elméletének és kritikájának egyik központi kérdése. A címmel nem rendelkező birtokosoknak – értelemszerűen – nincs egységes megnevezésük a kortárs irodalomban, beleértve ebbe az okleveles anyagot is. A *Liber miraculorum sancte Fidis* az egyik legerjedelmesebb forrás, amelyből képet kaphatunk erről a rétegről.

Az első két könyvben Angers-i Bernát a fegyverviselőknél két alapvető csoportját különböztette meg. Az első csoport, a *miles*eké további kategóriákra bontható, amelyek között azonban nem húzódnak éles határok, vagy legalábbis ezeket nem határozhatjuk meg pontosan Bernát leírása alapján. *Miles*nek többnyire azokat a fegyvereseket nevezi a szerző, akik valamilyen módon (akár birtokosként, akár földiekért folytatott harcok résztvevőiként) aktív szerepet vállaltak a helyi birtokviszonyok alakításában. Ők vagyoni (és ehhez kapcsolódóan hatalmi) szempontból

⁸⁷ *Cartulaire de Saint-Victor*, no. 1089. Az eredeti adománylevelet lásd: *Cartulaire de Saint-Victor*, 1057. sz. Lásd még: VARRÓ, 2022. (Megjelenés alatt).

széles skálán helyezkedtek el. A *Liber miraculorum sancte Fidis* történeteiben ezen fokozatok egyik végén olyan birtokosok állnak – mint például Avallène-i Hadimar –, akinek vára és fegyveresei vannak,⁸⁸ a másikon pedig Vialarels-i Geraldus, aki mindössze egy falut birtokol, és akinek klerikus testvére öszvérét kell kölcsönvennie, amikor zarándokútra indul, és attól tart, hogy az elpusztult állat árát nem tudná visszafizetni neki.⁸⁹ Az előbbinek és a hozzá hasonló státusúaknak kijár a *nobilis* jelző, az utóbbinak és sorstársainak nem.

Valószínűleg Avallène-i Hadimar társadalmi státuszához közel helyezkednek el azok a *mílese*k, akikkel kizárólag hűbéruraik kíséretében találkozunk, például az a Poncius, aki Grasendist és Szörös Bernátot kíséri egy tárgyalásra, ahol ő maga is szót kap. Angers-i Bernát őt is *nobilis*nek nevezi, mint ahogy a Péter Conques-i apát kíséretében utazó személyeket.⁹⁰ Ugyanígy azt az Austrinust, aki egy Conques környéki „kis vár” (*oppidulum*) ura a szerzetesek hűbéreseként, megtaláljuk Richarda toulouse-i grófné környezetében is.⁹¹ A *míles* párja, illetve női megfelelője *matrona* vagy *virago* (legtöbbször *nobilis matrona*).⁹² Közülük egyesek, például Doda vagy Grasendis, saját jogukon földbirtokosok, míg mások csak birtokos férjük feleségeként jelennek meg (így például Avigerna, Austrinus felesége).

A *nobilis míles*eknek több különböző megnevezésével is találkozunk a csodajegyzékben. Bernát időnként birtokaik után nevezi meg őket (*Raieno de castro Albino, Hadimarus de Avallena*) – ezt látjuk a már említett Geraldus esetében is, akinek vára nincsen, így Bernát az általa birtokolt falu, Vialarels nevét adja meg. A *míles*ek *senior*ként (és *dominusként*) is szerepelnek, amikor az általuk uralt emberekről, helyekről esik szó a közvetlen szöveggörnyezetben.⁹³

A fegyveresek másik csoportjába tartozókat Bernát *servitor*nak vagy *satelles*nek nevezi – *servitor*nak akkor, ha egyedül vagy párban vannak, *satelles*nek pedig csoportban (*satellites*).⁹⁴ Az utóbbi szó felhangja erősen negatív: a szerző ebben a szövegben – mint ahogy például Odo, Cluny apátja is Aurillaci Gellért életrajzában – kizárólag a főhős ellenségeinek csatlósait nevezi *satellites*nek.

Angers-i Bernát munkáját később az apátság szerzetesei folytatták. A III. és IV. könyv szerzőjét sokáig azonosnak tekintették, Kathleen Ashley és Pamela Sheingorn szerint azonban a III. könyvet író egyetlen személy, aki 1020–1050 között alkotott, nem azonos azokkal a szerzőkkel, akik a IV. könyvet szerkesztették a század közepén.⁹⁵ A III. és IV. könyv történetei már nagyobb területi egységet ölelnek fel annak köszönhetően, hogy Conques népszerű zarándokhellyé vált. A helyi szerkesztők – a távolról érkező Bernáttól eltérően – sokkal több birtokvitának, háborúnak voltak

⁸⁸ LMSF, 134–136. (I. 30.).

⁸⁹ LMSF, 92–93. (I. 4.).

⁹⁰ LMSF, 109–111. (I. 12.); 170. (II. 8.)

⁹¹ LMSF, 122. (I. 22.); 174. (II. 10.)

⁹² LMSF, 90. (I. 2.); 107. (I. 11.); 109. (I. 12.); 119. (I. 18.); 123. (I. 22.)

⁹³ LMSF, *Dominus*: 88. (I. 2.); 166. (II. 6.); 170. (II. 7.); *senior*: 135–136. (I. 30.); 138. (I. 31.); 140–143. (I. 33.)

⁹⁴ LMSF, *Servitor*: 89. (I. 2.); 95. (I. 6.); 105. (I. 10.); *satellites*: 105. (I. 10.); 166. (II. 6.)

⁹⁵ ASHLEY–SHEINGORN, 1999. 65; 83–91, 96; LMSF, 1994. 65–68. Luca Robertini szerint is három folytatója volt Bernátnak.

tanúi, így a szöveg időnként azt a benyomást keltheti, mintha a rouergue-i *milesek* agresszívabbá váltak volna egymással és az apátsággal szemben is.

A III. könyv szerzője a *miles* és *equus* szavakat legtöbbször szinonimaként alkalmazza.⁹⁶ Időnként a *miles* szót különböző pozitív konnotációjú jelzők egészítik ki, ez azonban nem az így kitüntetett személyek magasabb társadalmi állásra utal, hanem mindössze az apátsággal ápolott jó viszonyukra.⁹⁷ Bizonyos *miles*nek nevezett egyének név nélkül szerepelnek, aminek több oka is lehet. Egyesek nem tagjai a helyi társadalomnak,⁹⁸ így pontos azonosításuk nem is szükséges. Mások, habár helyiek, valószínűleg túl jelentéktelenek ahhoz, hogy néven nevezzék őket.⁹⁹ A névtelenség harmadik oka az lehet, ha a történet negatív főszereplőjének családja egyébként gyümölcsöző kapcsolatot ápol az apátsággal, ezért célszerűnek tűnhetett hallgatni a személyazonosságáról.¹⁰⁰

A IV. könyv szerzői ugyan igyekeztek azonosulni Bernát előző folytatójával, ezért stilisztikailag és szókinccs terén is őt követték, szóhasználatuk azonban az általunk vizsgált területen eltérő. Náluk az *equus* terminus már csak egyszer szerepel, a pozitív jelzőket pedig nem a történetben betöltött szerep, hanem társadalmi állás szerint alkalmazzák, és azokat a személyeket, akiket ezekkel az attribútumokkal látnak el, egy esettől eltekintve nem is nevezik *miles*nek.¹⁰¹

A *Liber miraculorum* szóhasználatát többféleképpen is értelmezhetjük. Pierre Bonnassie az 1056-os saint-gilles-i gyűlés határozataira¹⁰² támaszkodva *militis maioris*re és *militis minoris*re bontva tárgyalja a forrásban *miles*ként szereplő személyek társadalmi helyzetét.¹⁰³ Ez a felbontás azonban nem autentikus, mivel sem Bernát, sem a csodaleírások későbbi szerzői nem alkalmazzák ezen fogalmak egyikét sem. Ahogy láttuk, a *milesek* csoportja sokkal összetettebb annál, hogy élesen elkülönülő csoportokra bonthassuk, azzal együtt, hogy a skála két végén állók között valóban nagy a különbség vagy az állás szempontjából, és ezek az eltérések olykor a terminológiában is megjelennek. Így Bonnassie-nak az az állítása is kétségsbe vonható, hogy a *mileseket* egyértelműen kettéválaszthatjuk nemesekre és nem nemesekre;¹⁰⁴ ez a megkülönböztetés ugyanis nem adekvát, mint ahogy az a *Liber miraculorum* III. és IV. könyvéből még világosabban kiderül.

⁹⁶ LMSF, *Miles*: 183. (III. 1.); 186. (III. 3.); 188. (III. 5.); 198 (III. 10.); 199. (III. 11.); 200. (III. 12.); 201. (III. 13.); 202. (III. 14.); 206. (III. 14.); 208. (III. 19.); 211. (III. 21.); 213. (III. 23.); 215. (III. 24.); *equus*: 196. (III. 9.); 202. (III. 14.); 207. (III. 18.); 211. (III. 21.)

⁹⁷ LMSF, 187. (III. 4.): „[...] *iuvenis quidam Hugo, Sigerii nobilis atque potentis filius*”; 196. (III. 9.): „[...] *equus quidam nomine Helias nobilitate pollens*”; 207. (III. 18.): „[...] *vir erat et nobilitate clarissimus et militari strenuitate opinatissimus*”.

⁹⁸ LMSF, 184–185. (III. 2.); 190–191. (III. 6.)

⁹⁹ LMSF, 200. (III. 12.); 208. (III. 19.)

¹⁰⁰ LMSF, 205. (III. 16.)

¹⁰¹ LMSF, 231. (IV. 7.): „[...] *quendam militem genere ac potestate opinatissimum*”; 233. (IV. 8.): „[...] *patrem habuit Barnardum, predicti castri primum ac maximum*”; 245. (IV. 15.): „[...] *quidam Vuillelmus [...] genere clarus et militi strenuus*”; 251. (III. 19.): „[...] *Pictacensem, genere ac militari strenuitate satis illustrem*”.

¹⁰² POLY, 1976. 139–141.

¹⁰³ BONNASSIE, 2001. 462.

¹⁰⁴ BONNASSIE, 2001. 464–468.

Bonnassie a *militēs minores* rétegének kialakulásában látja a „feudális átalakulás” kulcsát. Szerinte ők lehettek felemelkedő szabad parasztok, de előkelő családok szegényebb sarjai is, és számukat okleveles adatok alapján a *militēs maiores*-ének öt-tízszeresére teszi.¹⁰⁵ Kétséges érvényű számításait már Dominique Barthélemy bírálta. Szerinte az oklevelek következetlen szóhasználata miatt az a veszély fenyeget, hogy bizonyos személyeket alábecsülünk, miközben talán csak azért szerepelnek egyszerű *miles*ként, mert egyébként széles körben ismert személyiségekről van szó.¹⁰⁶ Erre példaként említhetjük azt az oklevelet, amelyben V. Vilmos aquitaniai herceg éves jövedelmet állapít meg „Hugó *miles*nek”,¹⁰⁷ azaz Lusignani IV. Hugónak, aki Poitou egyik legfontosabb birtokosa volt. Így például azt egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a *miles*-skála gazdagabbik végén állókat a helyi arisztokrácia tagjai közé sorolhatjuk: ők azok, akiket Chabannes-i Adémar és a *Miracula sancti Genulphi* szerzője *princeps*nek nevez, a *Conventum* pedig fiktív címeikkel (*chiliarchus*, *tribunus*) lát el.

Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy ha a *miles*ek társadalmi állás szempontjából ennyire sokrétű csoportot alkottak, akkor tekinthetjük-e őket hivatásbeli csoportnak, ahogy Laoni Adalbero és Cambrai-i Geraldus is *bellatores*nek, illetve *pugnatores*nek nevezték a fegyverviselőket. A *Liber miraculorum sancte Fidis*ben és például Chabannes-i Adémar *Krónikájában* is láthatjuk, hogy időnként a parasztok is használtak fegyvert.¹⁰⁸ Magától értetődőnek tűnhet tehát, hogy a *miles*eket aszerint különböztessük meg a világi társadalom többi tagjától, hogy míg az utóbbiak csak kivételes esetben ragadnak fegyvert, ők a fegyverforgatást hivatásként úzik, és erre alapozva rendelkeznek birtokukkal. Ahogy azonban arra már Dominique Barthélemy is felhívta a figyelmet, valójában nem tudjuk, hogy a *miles*nek nevezett személyek mivel töltik idejüket a katonáskodáson túl.¹⁰⁹ A várban élő, uraik állandó kíséretét alkotó *miles*ek létezése Barthélemy szerint történelmi mítosz; Angers-i Bernát és a *Liber miraculorum* folytatónak szóhasználata ellenére tehát Vialarels-i Geraldus és a szomszédját lemészároló földműves¹¹⁰ talán nagyon is hasonlóan élt a hétköznapiakban.

A fegyverviselés és annak használata mint identitásképző attribútum 11. század eleji megjelenése mellett szólhat több történet, amelyben Szent Fides csodái a deklaszálódástól óvják meg a főhöst: a szent öszvéreket támaszt fel, lovakat gyógyít meg, visszajuttatja Vialarels-i Geraldushoz a sólymot, amelyet hűbérbirtokát fedezetül adva vett kölcsön urától, meggyógyít egy lovaglásra alkalmatlanná vált heresérves *milest*, illetve segítségére siet annak a *miles*nek is, akit betegsége és haja elvesztése után a helyi birtokos társadalom kivetett magából.¹¹¹ Ez utóbbi esetben a történet kulcsa valójában az lehet, hogy a főhős zarándokútról tér haza, ezután

¹⁰⁵ BONNASSIE, 2001. 467.

¹⁰⁶ BARTHÉLEMY, 1997. 235–236.

¹⁰⁷ „*Donans cuidam militi meo nomine Ugoni [...] (Cartulaire de Saint-Maixent, 104. [no. LXXXVI.]*)

¹⁰⁸ *LMSF*, 245. (IV. 15.); 225–226. (IV. 3.); *Ademarus Cabannensis*, 167–168. (III. 48.)

¹⁰⁹ BARTHÉLEMY, 1997. 237.

¹¹⁰ *LMSF*, 225–226. (IV. 3.)

¹¹¹ *LMSF*. Öszvérek (és egy szamár) feltámasztása: 91–93. (I. 3–4.); 251–254. (IV. 19–20.); lovak meggyógyítása: 199–201. (III. 11–12.); sólyom visszajuttatása: 124–125. (I. 23.); heresérv gyógyítása: 263–266. (IV. 28.); hajnövesztés: 192–193. (III. 7.)

kezdi sorban elveszíteni birtokait, tehát a konfliktusok már korábban is léteztek, és valószínűleg az módosította az erőviszonyokat, hogy a zarándok egy időre védtelesen hagyta javait. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy azok a források, amelyek a *milesi* csoportidentitás kialakulásáról szólnak, erősen ideologikus klerikusok tolla alól kerültek ki, akik a társadalom Karoling-kori eredetű *militiákra* vagy *ordókra* osztását alkalmazzák.¹¹²

Teljesen más alapokra épül azonban a címmel nem rendelkező, de határozottan arisztokrata birtokosok identitása: ők családjuk és birtokaik ősiségére hivatkozva követelnek maguknak helyet az elitben. Bonnassie szerint ez korábbi előkelőségük továbbélő emléke lehetett azoknál, akik a Karoling-korban „közfeladatokat” ellátó személyek leszármazottai voltak.¹¹³ Sokkal inkább arról lehet szó, hogy a parvenü birtokosok a régi arisztokrácia identitásának mintájára kívánták új önképüket kialakítani, mint ahogy azt Lusignan urai is tették.

André Debord-nak valószínűleg igaza van abban, hogy bizonyos egyházi szerzők hivatásalapú társadalomfelosztása összemos egymástól nagyon különböző társadalmi rétegeket,¹¹⁴ miközben nem tudjuk, hogy maguk a *milesnek*, *bellatoresnek* vagy *princepsnek* nevezett személyek hogyan határozták meg, illetve milyen megnevezéssel illették saját magukat. A 11. század első felében valószínűleg nagy szerepe volt az egyháznak abban, hogy a fegyverforgatás a birtokosok identitásának döntő elemévé vált. A későbbi lovagság kialakulásához ugyanakkor a fegyverforgató társadalmon belül sokkal világosabb határoknak, mélyebb árkoknak kellett kialakulniuk.¹¹⁵

A világi és egyházi hatalom megkülönböztetésének problémája

A világi és egyházi szféra összefonódásának egyik legkomplexebb példáját Aquitania, azon belül pedig a limoges-i egyházmegye szolgáltatja. A limoges-i püspököt legkorábban a 10. század közepétől kezdve Aquitania hercege iktatta be (vagy esetleg nevezte ki).¹¹⁶ 944 és 969 között III. Vilmos herceg testvére, Ébles töltötte be a hivatalt, őt lemondása után¹¹⁷ már az akkori limoges-i algróf, Geraldus fia, Hildegard követte a püspöki székhelyen. 990-ben Hildegard testvére, Hilduin lett a következő limoges-i püspök. V. Vilmos, akinek szüksége volt az algrófi család segítségével, 1014/15-ben is a család jelöltjét, Gui fiát, Geraldust támogatta. Ez

¹¹² FRAY, 2011. 800–801.

¹¹³ BONNASSIE, 2004. 465.

¹¹⁴ DEBORD, 2000. 87.

¹¹⁵ Angers-i Bernát *continuatorai* számára, akik a IV. könyvet állították össze, a ló már a *milesi* identitás kulcselemének tűnik. Ezt nemcsak az erősíti meg, hogy a IV. könyv heresérves *milese* azért hagy fel lovaskatonai-lovagi karrierjével, mert már nem tud lovagolni, hanem az is, hogy ezeknél a szerzőknél már az ideális ló is másként néz ki: a század első felének kicsi, fűrgé lovait nagy és izmos paripák váltották fel, valószínűleg összefüggésben hónaljba szorított lándzsahasználat elterjedésével. Sébastien Fray éppen ezért a 11. század közepére teszi a lovagság kialakulását. (FRAY, 2011. 802; 819.)

¹¹⁶ *Ademarus Cabannensis*, 156. (III. 35.); 168–169. (III. 49.); 178. (III. 57.)

¹¹⁷ „*Haec ego in Dei nomine Ebolus, quondam Lemovicensis episcopus [...] Cartulaire de Saint-Hilaire*, 50. (XLIII. sz.)

a lépés a jelölt aquitaniai püspöktársai részéről nem talált osztatlan támogatásra, de az ellenállást Vilmos hercegnek sikerült letörnie.

Limoges városában ekkor három hatalmi pólust találunk: az algrófot, a püspököt és a Szent Martialis apátság apátját. Az algróf abban a sajátos helyzetben volt, hogy mivel a családnak nem volt birtoka a városban (ősi földjeik távolabb, Ségur környékén feküdtek), várukat az apátságtól bérelték¹¹⁸ – valószínűleg ez volt az a birtok, amelyért Geraldus algróf Aimeri apát hűbérese lett a 10. század második felében. Ez a helyzet nem okozott problémát, amíg az apátságot sikerült befolyásuk alatt tartani. 991 és 998 között Gui és Hilduin püspök testvére, I. Geoffroy ült az apáti székekben, utódát, Adalboldot pedig az algróf és a püspök közösen nevezték ki. Az ő 1007-ben bekövetkezett halála után még II. Geoffroy is az ő befolyásuk alatt állt (engedte például, hogy Gui és Hilduin szabadon használják az apátság kincstárát).¹¹⁹

Időközben azonban Szent Martialis szerzetesei öntudatra ébredtek, és patrónusuk kultuszára támaszkodva szálltak szembe az algrófi család, különösen Geraldus püspök hatalmával. Az utóbbi 1019-ben nem akarta beiktatni a szerzetesek által választott apátot, Hugót, mert továbbra is sajátjaként akarta használni az egyre gazdagodó apátság kincstárát. A szerzetesek két évig tartó ellenállását azonban a püspöki városrész lakói is támogatták, így végül kénytelen volt meghajolni a döntés előtt.¹²⁰

Amikor Geraldus püspök 1023-ban elhunyt, az algrófi család bajban volt, Gui algrófnak ugyanis nem maradt több fia, aki betölthette volna a pozíciót, a család ráadásul a Szent Martialis-apátságot is elveszítette. 1024-ben a limoges-i birtokosok gyűlése V. Vilmos herceg jelöltjét, Jordanust ültette a püspöki székre, aki egy limousini kisbirtokos család tagja és a noblat-i Szent Leonardus-társaskáptalan világi apátja volt.¹²¹ Családi helyzete miatt a limoges-i algróf számára is elfogadható jelölt lehetett, az új püspök rokonsága ugyanis nem jelentett konkurenciát az algrófi család számára.

Jordanus püspök 1051-ben bekövetkezett halála előtt nem sokkal megegyezett VII. Vilmos herceggel a következő püspök megválasztásának módjáról. A püspök kikötötte, hogy a herceg csak úgy helyezhet (!) új püspököt a limoges-i egyházmegye élére, ha azt választás előzi meg, és ha kikéri a székesegyház kanonokjai és a püspöki hűbéresek véleményét.¹²² Jordanus halála után nem sokkal, de még a püspökválasztás előtt a kanonokok levélben kérték Vilmos herceget („*egész Aquitania urát*”), hogy adjon nekik új püspököt.¹²³ Ez a két szöveg csak utal erre, egy 1052-ben kelt körlevélből azonban világosan tudjuk, hogy a választás összehívása továbbra is hercegi előjog volt.¹²⁴ Az algrófi család viszont időközben visszazerezte befolyását a Szent Martialis-apátság felett, és III. Adémar algróf 1062-ben minden különösebb indoklás nélkül adta el azt Clunynek.¹²⁵

¹¹⁸ DELHUOME, 2006. 78.

¹¹⁹ *Ademarus Cabannensis*, 156. (III. 35.); 164. (III. 44.); DELHUOME, 2006. 79.

¹²⁰ *Ademarus Cabannensis*, 170. (III. 50.).

¹²¹ *Ademarus Cabannensis*, 178. (III. 57.).

¹²² *Cartulaire de Saint-Étienne*, 174–176. (CLXXXI. sz. [151].)

¹²³ *Cartulaire de Saint-Étienne*, 147. (CXXXVII. sz. [117].)

¹²⁴ *Cartulaire de Saint-Étienne*, 138–140. (CXXI. sz. [102].)

¹²⁵ POECK, 1998. 117–121; SORIA AUDEBERT, 2006. 103.

A limoges-i egyházi intézményeken belül érvényesülő világi befolyás mértékét mindig a vele kapcsolatban álló világi személyek hosszútávú céljai és pillanatnyi erőviszonyai határozták meg. A tartományi kormányzásban kulcsszerep jutott a püspököknek egész egyházmegyéjükre kiterjedő hatalmuk miatt, így az aquitaniai hercegnek fontos volt a limoges-i püspöki hatalom stabilitása, az algrófi család pozícióinak sorsa viszont saját hatalma megszilárdításán túl nem érdekelte.

Marseille-ben a limoges-ihoz hasonló felállással találkozunk: a város és környékét egy algrófi család kormányozza, amelynek egyik tagja a püspöki hivatalt is viseli, és amely közvetve vagy közvetlenül a helyi nagy múltú apátságot is igazgatja. Az algrófi család befolyását növelte a provence-i grófok távolléte, a gyerekek sokasága,¹²⁶ és hogy a Szent Viktor-apátság 923-ban fél évszázadra elnéptelenedett.¹²⁷ Világi hatalmukat a következő évszázadokban nem is kérdőjelezte meg senki, az egyházkormányzat azonban a 11. század második felére kicsúszott a kezükből. Ennek oka az volt, hogy a Szent Viktor-apátság élén 1005-től kezdve olyan apátok követték egymást, akik mindannyian elkötelezettek voltak az apátság vagyonának és joghatóságának gyarapítása mellett, gyakran járták végig provence-i *celláikat* és birtokaikat, hogy megszervezzék azok irányítását, és hogy szorosabbra vonják a kapcsolatot szomszédaikkal.

Következetességük néhány évtized alatt meghozta gyümölcsét. 1030-ban az apátság egyik szerzetese, Raimbald lett Arles érseke, a marseille-i püspök feljebbvalója, aki következetesen támogatta egykori kolostorát. Florian Mazel szerint az 1065-ben tartott apátválasztás eredményének algrófi elismerése már pusztaság volt, az apátság pedig 1079-ben pápai *exemptiót* nyert. Az algrófi családból származó II. Pontius püspök hosszú regnálás után 1073-ban hunyt el. A következő ismert marseille-i püspök, aki először egy 1093-ban kelt oklevélben szerepel, Rajmund, a Szent Viktor-apátság egyik szerzetese.¹²⁸ Az apátság sikeréhez hozzájárult, hogy nem intézett közvetlen támadást a város másik egyházi hatalmi pólusa, a püspök ellen, mint azt a Szent Martialis-apátság szerzetesei tették, törekvései támogatására pedig sikerült az algrófi családnál nagyobb hatalmú politikai tényezőket megnyernie.

Provence legtöbb városában algrófi családok sarjai követték egymást a püspöki székben, amíg a gregoriánus reform el nem söpörte őket.¹²⁹ Más területeken nem rendelkezünk ilyen bőséges forrásanyaggal a világi és egyházi szféra összefonódásáról. A 10. században és a 11. század első felében például alig néhány oklevél említi a rodezi püspököket, legtöbbjük származását, pontos hivatali idejét és tevékenységét így lehetetlen rekonstruálni.¹³⁰ Náluk is kevesebb adat maradt fenn a toulouse-i püspökökről.¹³¹ Ami a conques-i apátságot illeti, az apátok személye és hivatali ideje szintén nem tisztázott. Dominique Barthélemy feltételezése szerint¹³² a szerzetesek sajátos munkamegosztást alakítottak ki egy „belső” és egy „külső”

¹²⁶ MAZEL, 2002. 638–643.

¹²⁷ AMARGIER, 1966. 309–321; BARATIER, 1966. 396–401; MAZEL, 2002. 85.

¹²⁸ MAZEL, 2002. 186–187.

¹²⁹ MAZEL, 2002. 67–69; 102–103; 110–111.

¹³⁰ DUFOUR, 1989. 80; BIGET, 1991. 184–185; BOUSQUET, 1992. 184–188.

¹³¹ *Cartulaire de Saint-Sernin*, 77–78.

¹³² BARTHÉLEMY, 2004. 80.

apát irányítása alatt: az előbbi a kolostor életét felügyelte, az utóbbi pedig a birtokokat igazgatta.¹³³

Az egyházi és világi szféra között nem húzódott egyértelmű határvonal. Egyrészt a tartomány ura vagy helyi birtokos családok beavatkozhattak az egyházi tisztségek kiosztásába és a birtokok kezelésébe, másrészt egyházi személyek, jellemzően püspökök is részt vettek a régió világi ügyeinek intézésében. Az elhúzódó vitákra és az egyház–külvilág viszony nehézségeire az egyes társadalmi csoportok más-más módon reagáltak, és különböző megoldási lehetőségeket kínáltak.

Egy a jelszónk, tartós béke

A társadalom különböző csoportjai a meglévő társadalomszemléleti keretek között máshogy gondolkodtak arról, hogyan lehet elérni a békét és ezért ki felelős. Laoni Adalbero szerint az – istenitől megkülönböztetett – emberi jog szerepe, hogy megőrizze a három rend harmóniáját, amely a harcosok szerepét kizárólag a védelemre korlátozza, ideális viselkedésük tehát teljes passzivitás egy uralkodó hatalma alatt, amit Chartres-i Fulbert is hangsúlyoz. A korszakban azonban a hatalom perszonális aspektusa érvényesült a transzperszonális felett, és az egyénnek minden esetben aktívan részt kellett vennie saját sorsa alakításában, nemcsak a siker, hanem a pusztta túlélés érdekében is. Ez fokozottan vonatkozott a kisebb arisztokratákra, akik a náluk tekintélyesebb családokra jellemző jogok birtokába kívántak jutni.

Odo clunyi apát azt írja Aurillaci Gellért életrajzában, hogy a világi bíró közbenjárása csak akkor legitim, ha az ügyben az egyháznak nincs joghatósága, ám ebben az esetben is csak a legfőbb hűbérúrnak van joga ítélni.¹³⁴ Chabannes-i Adémar is a főhűbérúr hatalma mellett áll ki, *Krónikájában* ezen túl hangsúlyozza a világi-egyházi funkciók és jogok teljes szétválasztását. Ahogy azonban láttuk, ez meg lehetőségen távol állt minden más társadalmi csoport felfogásától. Ennek következtében a clunyi reformmozgalom szellemiségében keletkezett munkákban az egyház elleni támadásként jelenik meg a világi birtokosok arra tett minden kísérlete, hogy hagyományos jogaikkal éljenek.

Az arisztokraták szemében a béke legnagyobb akadálya szomszédaik kapzsisága, uraik zsarnoksága volt, a másik oldalról szemlélve viszont az ő saját „örökségükre” támasztott igényeik, amelyek vagyonuk és identitásuk jelentős részét képezték. Lusignani Hugó nyíltan kimondja a *Conventumban*, hogy a hűbérúr köteles segíteni hűbéresének¹³⁵ – Vilmosnak azonban számtalan Hugóhoz hasonló

¹³³ A *Liber miraculorum* említi három testvért, Hugót, Pétert és Istvánt, akik egymást követték az apátság élén a 10. század második felében és a 11. század elején (*LMSF*, 163–165. [II. 5.]; 171. [II. 9.]). Hugó gyakran szerepel az apátság okleveleiben, de mellette egy ízben például egy bizonyos Begót is találunk. (*Cartulaire de Conques*, 240. [no. 302.]) Az ezredforduló környékén kelt oklevelekben gyakran megjelenő Girbert mellett szintén apát vagy ugyanez a Bego, vagy egy azonos nevű személy. (Uo., 63. [no. 65.]) Péter a *Liber miraculorum* leírása alapján külső apát lehetett a 1010-es évek elején. Vele egy időben volt apát Arlaldus, majd Airadus, 1013-ból pedig egy Istvánt is ismerünk, aki valószínűleg a három testvér egyike lehetett. (Uo., 22–24. [no. 18.])

¹³⁴ Lásd 30. jegyzet.

¹³⁵ „Precor te et ammoneo per fidem quam senior adjuvari debet homini suo [...]” *Conventum*, 130.

vazallusa volt, akik ugyanazokat a földeket követelték ilyen-olyan jogcímeken, és akik mind hűbéruruktól várták a megoldást. (Aquitaniában ekkor Vilmossal szemben Fulco Nerra segítségét kérni valós alternatívát jelentett, ami tovább bonyolította a helyzetet.) Ez az elképzelés egyúttal éles ellentétben állt az egyház által támogatott felfogással, amely a tartományúr a Karoling-uralkodó valamikori hatalmára emlékeztető szerepét tartotta ideálisnak, és engedelmességet várt el azok hűbéreseitől. Azok a birtokosok, akik egy cipőben jártak Hugóval, úgy gondolták, a békét megteremthetné, ha a hagyományos arisztokrácia elismerné valódi politikai jelentőségüket, és támogatná végleges beilleszkedésüket.

A helyi érdekeltségű hagiográfiai munkák szerzői egyetlen szent és egyháza jogaira fókuszálnak a helyi hűbéri viszonyok valóságán belül. Ezen munkák szerzetes szerzői szerint a helyi birtokosok közösségének előnyt biztosít morális felsőbbrendűségük; béke tehát csak akkor lehet, ha mindenki elismeri az ő „jogaikat”. A szomszédok ezt természetesen kétségbe vonták, nem téve különbséget a világi és egyházi birtoklás szabályai között.

A konfliktusokat két alapvető kérdésre vezethetjük vissza: arra, hogy hol ér véget a hűbérúr hűbéresei feletti hatalma, és hogy pontosan mi tartozik egy-egy világi vagy egyházi hivatalviselő, vagy általában a világi és egyházi hivatalviselők hatásköréhez. A béke megteremtését megakadályozták ezek az alapvető szemléletbeli különbségek, és minden félnek megvoltak a maga eszközei a konfliktus eszkárlására, kinek a fegyverek, kinek pedig a liturgia¹³⁶ és az irodalom.

Összegzés

Az áttekintett forrásanyag alapján megállapítottuk, hogy a birtokos családok felemelkedése vagy lecsúszása számos tényező kombinációján múlt: birtokaik elhelyezkedésén, a régió aktuális politikai viszonyain és az abban elfoglalt pozícióin, az esetlegesen megszerzett egyházi tisztségeken, a házasságkötések és szülők generációját túlélő utódok számán. Emellett a pusztá véletlen is szerepet játszhatott egy-egy család sorsában. Azok a családok, amelyek több szerencsés körülményt ki tudtak aknázni, gyorsan és magasra tudtak jutni a ranglétrán. A már kezdetben elérhető erőforrások kombinációja befolyásolta azt, hogy mennyiben tudták kiaknázni a többi rendelkezésük alá kerülő erőforrást, a társadalmi mobilitás tehát erősen korlátozott volt.

Mivel a 11. század során elért sikerekről és bukásokról sokkal több forrás áll rendelkezésünkre, mint az ezredforduló előtti időszak mobilitásának mértékéről, az a benyomás támadhat bennünk, hogy az első ezredforduló idejére a társadalom jelentősen destabilizálódott. Egyes hasonló példákkal azonban már a 10. században is találkozunk. Nem tudjuk például, honnan jött Aimeri, a limoges-i Szent Martialis kolostor apátja, illetve azt sem, hogy Öreg Boso (látszólag) egyszerű, címmel nem rendelkező birtokosként hogyan tudta feleségül venni a périgueux-i gróf lányát.

¹³⁶ A korszakban a szerzetesi közösségek a liturgia szüneteltetésével (HOFFMANN, 1964. 30.), liturgikus átkokkal (LITTLE, 1993. 225–229.), vagy a birtokukban levő ereklyék rituális meggyalázásával (GEARY, 1994b. 97–106; 110–114.) próbálhatták jobb belátásra bírni ellenfeleiket.

A 10. században épített várakat birtokló családok közül néhánynak sikerült anyagiilag a címmel rendelkező arisztokraták közé emelkedniük, és – ahogy Lusignani Hugó példáján láthattuk – megpróbálták mentalitásukban is azonosulni velük. A forrásadottságok miatt úgy tűnhet, mintha az ezredfordulón egy, a 10. század második felében hirtelen jelentősen meggazdagodó réteggel állnánk szemben, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az azelőtti okleveles anyagban egyesek lassú felemelkedése és mások lesüllyedése nagyon nehezen követhető nyomon.

A helyi erőviszonyok lényegi változására egyik elbeszélés sem utal. A *Conventumban* a történet azért jut el egyik pontból a másikba, mert egy ígérettel kezdődik és egy adománnyal zárul, ami a haladás érzetét kelti, miközben Hugó valójában egy másik birtokot kap meg, míg a korábban vitatott földre támasztott igénye nem érvényesült. A chorges-i perjelség birtokperében azt is látjuk, hogy a birtokosok (ez esetben az embruni érsek) jogigényeiket gyakran generációkon keresztül fenntartották.

Az arisztokrácia peremére felemelkedő birtokosok olyan küszöbre érkeztek, amelyet átlépni már minőségi ugrást jelentett; az elit is tartózkodott attól, hogy könnyen sorai közé fogadja az újonnan érkezőket. A nagybirtokossá váló várurak, például Lusignani Hugó szempontjából ezért merevnek és idejétmúltnak tűnhet az éppen érvényben levő társadalmi szabályrendszer.

A Hugó és sorstársai fegyveres összecsapásairól szóló beszámolók erősíthetik ezt a képet, és azt sugallhatják, hogy a társadalom régi rendje összeomlóban volt. A birtokokért folytatott harcok azonban nemcsak az elit alsó peremén levőket érintették, tehát korántsem mindig a mobilitás útjának erőszakos megnyitását célozták, mivel sokszor ugyanígy rendezték vitás ügyeiket a régi arisztokrácia tagjai is.¹³⁷

Ezzel párhuzamosan jelenik meg a korszakban a társadalom működésének a clunyi reform által meghonosított szemlélete. Az apátság éles és egyértelmű határvonalat akart húzni világi és egyházi szféra között, és így azt sem ismerte el, hogy az egyszer már a szerzeteseknek adományozott földre a világi birtokosok bármely jogcímen igényt tarthatnak. A klérus új narratívája értelmében ettől kezdve devianciának tűnt egyrészt a világi birtokosok egyházi földekre támasztott jogigénye, másrészt az is, hogy világi személyek beleszólást élvezzenek a klérus belső ügyeibe.

Ez a négy tényező, a világi birtokos társadalmon belüli korlátozott mobilitás, a rendelkezésre álló források számának megugrása és szemléletük változása, a birtokjog eltérő értelmezései, végül pedig a klérus sajátos társadalomszemlélete együttesen azt eredményezték, hogy a források beszámolóí szokatlanul súlyos váltság tanúinak tűnnek, miközben valójában csak arról van szó, amit épp maga Laoni Adalbero mond ki: „*Mutantur mores hominum mutatur et ordo.*”¹³⁸

¹³⁷ *Ademarus Cabannensis*, 188. (III. 67.) IV. Vilmos angoulême-i gróf két fia háborúzni kezdett az örökségen apjuk halála után.

¹³⁸ „*Változnak az emberi szokások, a rend is változik.*” (*Adalbero*, 22. [303. sor]).

Felhasznált irodalom és rövidítések

Adalbero

Adalbéron de Laon: *Poème au roi Robert*. Éd., transl.: CAROZZI, Claude. Paris, Les Belles Lettres, 1979.

Ademarus Cabannensis

Ademari Cabannensis Chronicon. Ed.: LANDES Richard A. – PON, Georges – BOURGAIN, Pascal. Turnhout, Brepols, 1999. (*Corpus Christianorum: Continuatio Medievalis*, 129.)

Cartulaire de l'abbaye de Lérins

MORIS, Henri – BLANC, Edmond (éd.): *Cartulaire de l'abbaye de Lérins*. Tomes I–II. Paris, Champion, 1883.

Cartulaire de Conques

DESJARDINS, Gustave (éd.): *Cartulaire de l'abbaye de Conques en Rouergue*. Paris, Picard, 1879.

Cartulaire de Saint-Cyprien

RÉDET, Louis (éd.): *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Cyprien de Poitiers 931–1155*. Poitiers, Oudin, 1874.

Cartulaire de Saint-Étienne

DUCOURTIEUX, Paul (ed.): *Sancti Stephani Lemovicensis cartularium*. Limoges, Ducourtieux – Gout, 1919. (*Bulletin de la Société archéologique et historique du Limousin*, LXVIII.)

Cartulaire de Saint-Hilaire

RÉDET, Louis (éd.): *Cartulaire du chapitre de Saint-Hilaire-le-Grand de Poitiers*. Poitiers, Fradet, 1847. (*Mémoires de la Société des Antiquaires de l'Ouest*, 14.)

Cartulaire de Saint-Sernin

GÉRARD, Pierre – GÉRARD, Thérèse (éd.): *Cartulaire de Saint-Sernin de Toulouse*. Tomes 1–4. Toulouse, Association des Amis des archives de la Haute-Garonne, 2000.

Cartulaire de Saint-Victor

GUÉRARD, Benjamin (éd.): *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Victor de Marseille*. Tomes I–II. Paris, Lahure, 1857.

Chronicon sancti Maxentii Pictavensis

Chronicon sancti Maxentii Pictavensis. In: *Chroniques des églises d'Anjou*. Éd.: MARCHEGAY, Paul – MABILLE, Émile. Paris, Renouard, 1869. 349–433.

Chroniques d'Anjou

Fulk le Réchin: *Historia Andegavensis*. In: *Chroniques d'Anjou*. Éd.: MARCHEGAY, Paul – SALMON, André. Paris, Renouard, 1853. 375–383.

Commemoratio abbatum

Commemoratio abbatum Lemovicensium. In: *Chroniques de Saint-Martial*. Éd.: DUPLÈS-AGIER, Henri Paris, Renouard, 1874. 1-27.

Conventum

Conventum inter Guillelmum Aquitanorum comitem et Hugonem chiliarchum. Éd.: BEECH, George T. In: *Le Conventum (1030). Un précurseur aquitain des premières épopées*. Éd., transl.: BEECH, Georges T. – CHAUVIN, Yves – PON, Georges. Genève, Librairie Droz, 1995. 123-138.

Gesta episcoporum Cameracensium

Gesta episcoporum Cameracensium. In: *Monumenta Germaniae Historia. Scriptores. Vol. 7. Chronica et gesta aevi Salici*. Éd.: BETHMANN, L. C. Hannover, Hanschen Buchhandlung, 1846.

LANDES-PAUPERT

1991 Adémar de Chabannes: Vie de saint Martial, évêque de Limoges et apôtre des Gaules. Transl.: PAUPERT, Catherine. In: *Naissance d'apôtre. La Vie de Saint Martial de Limoges. Un apocryphe de l'an Mil*. Éd.: LANDES, Richard – PAUPERT, Catherine. Turnhout, Brepols, 1991. 45-103.

LMSF

Liber miraculorum sancte Fidis. Ed.: Luca ROBERTINI. Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo. 1994. (*Biblioteca di Medioevo Latino*, 10.)

Liber prior miraculorum [sancti Leonardi]

Liber prior miraculorum. In: *Acta Sanctorum Novembris Tomus III*. Ed.: DE SMEDT, Carolus – VAN ORTOY, Franciscus – DELEHAYE, Hyppolitus – PONCELET, Albertus – PEETERS, Paulus. Bruxellis, apud socios Bollandianos, 1910.

Miracula sancti Genulphi

Miracula sancti Genulphi. In: *Acta Sanctorum Januarii Tomus II*. Ed.: BOLLANDUS, Ioannes – HENSCHENIUS, Godefridus. Antverpiae, apud Ioannem Meursium, 1643. 97-107.

ROBLIN

2009 ROBLIN, Vincent (éd.): *Recueil des actes des vicomtes de Limoges (X^e-XIVe siècle)*. Genève, Librairie Droz, 2009.

Vita sancti Geraldii

Odon de Cluny: *Vita sancti Geraldii Auriliacensis*. Éd., transl.: BULTOT-VERLEYSSEN, Anne-Marie. Bruxelles, Société des Bollandistes, 2009.

Vita sancti Isarni

Vita sancti Isarni. In: *Vie d'Isarn, abbé de Saint-Victor de Marseille (XIe siècle)*. Éd., transl.: CABY, Cécile – COTTIER, Jean-François – DESSI, Rosa Maria – LAUWERS, Michel – WEISS, Jean-Pierre – ZERNER, Monique. Paris, Les Belles Lettres, 2010.

Szakirodalom

AMADO

- 1991 AMADO, Claudie: Pouvoirs et noblesse dans la Gothie: formation du réseau aristocratique biterrois au Xe siècle. In: *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil. Barcelona, 2-5 juliol 1987*. Éd.: I ALTET, Xavier Barral – IOGNA-PRAT, Dominique – MUNDÓ, Anscari Manuel – SALRACH, Josep M. – ZIMMERMANN, Michel. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991. 160–173.

AMARGIER

- 1966 AMARGIER, Paul: 966 ou 977? La date d'un millénaire. *Provence historique*, 16. (1966) 309–321.

ASHLEY-SHEINGORD

- 1999 ASHLEY, Kathleen – SHEINGORN, Pamela: *Writing Faith: Text, Sign & History in the „Miracles of Sainte Foy”*. Chicago, IL, University of Chicago Press, 1999.

AURELL

- 1991 AURELL, Martin: Le comte, l'aristocratie et les villes en Provence (972–1018). In: *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil. Barcelona, 2-5 juliol 1987*. Éd.: I ALTET, Xavier Barral – IOGNA-PRAT, Dominique – MUNDÓ, Anscari Manuel – SALRACH, Josep M. – ZIMMERMANN, Michel. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991. 150–159.

BACHRACH

- 1976 BACHRACH, Bernard S.: A Study in Feudal Politics: relations between Fulk Nerra and William the Great, 995–1030. *Viator*, 7. (1976) 111–122.
- 1985a BACHRACH, Bernard S.: Geoffrey Grey mantle, Count of the Angevins, 960–987: A Study in French Politics. *Studies in Medieval and Renaissance History*, 17. (1985) 1–67.
- 1985b BACHRACH, Bernard S.: King Henry II and Angevin Claims to the Saintonge. *Medieval Prosopography*, 6. (1985) 23–45.
- 1993 BACHRACH, Bernard S.: *Fulk Nerra the Neo-Roman Consul. A Political Biography of the Angevin Count*. Berkeley, CA, University of California Press, 1993.

BARATIER

- 1966 BARATIER, Édouard: La fondation et l'étendue du temporel de l'abbaye de Saint-Victor. *Provence historique*, 65. (1966) 395–441.

BARRIÈRE

- 2006 BARRIÈRE, Bernadette: Comtes carolingiens en Limousin. In: *Limousin médiéval. Le temps des créations. Occupation du sol, monde laïc, espace cistercien. Recueil des articles*. Limoges, Presses universitaires de Limoges, 2006. 299–304.

BARTHÉLEMY

- 1996 BARTHÉLEMY, Dominique: Debate. The 'feudal revolution'. *Past & Present*, 152. (1996) 196–205.

- 1997 BARTHÉLEMY, Dominique: *La mutation de l'an mil a-t-elle eu lieu?* Paris, Picard, 1997.
- 1999 BARTHÉLEMY, Dominique: *L'an mil et la paix de Dieu.* Paris, Picard, 1999.
- 2004 BARTHÉLEMY, Dominique: *Chevaliers et miracles: la violence et le sacré dans la société féodale.* Paris, Armand Colin, 2004.

BAUTIER

- 1973 BAUTIER, Robert-Henri: Aux origines du royaume de Provence: de la sédition avortée de Boson à la royauté légitime de Louis. *Provence historique*, 23. (1973) 61–66.
- 1979 BAUTIER, Robert-Henri: Les origines du comté de la Marche. In: *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à M. Henri Hemmer.* Éd.: [N. N.]. Guéret, Lecante, 1979. 10–19.
- 1992 BAUTIER, Robert-Henri: L'avènement d'Hugues Capet et le sacre de Robert le Pieux. In: *Le roi de France et son royaume autour de l'an Mil.* Éd.: PARISSE, Michel – I ALTET, Xavier Barral. Paris, Picard, 1992. 27–37.

BEECH

- 1974 BEECH, George T.: Les noms de personnes poitevins du IXe au XIIe siècle. *Revue internationale d'onomastique*, 26 (1974). 81–100.

BIGET

- 1979 BIGET, Jean-Louis: La vicomté d'Ambialet, de ses origines à la fin du XIVe siècle. *Bulletin de la Société des Sciences, Arts et Belles-Lettres du Tarn. Nouvelle série*, 36. (1979) 571–597.
- 1991 BIGET, Jean-Louis: L'épiscopat du Rouergue et de l'Albigeois (Xe–XIe siècle). In: *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil.* Barcelona, 2–5 juliol 1987. Éd.: I ALTET, Xavier Barral – IOGNA-PRAT, Dominique – MUNDÓ, Anscari Manuel – SALRACH, Josep M. – ZIMMERMANN, Michel. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991. 181–199

BISSON

- 1994 BISSON, Thomas N.: Debate. The 'feudal revolution'. *Past & Present*, 142. (1994) 6–42.

BONNASSIE

- 1975–76 BONNASSIE, Pierre: *La Catalogne: du milieu du Xe à la fin du XIe siècle: Croissance et mutations d'une société.* Vol. 1–2. Toulouse, Association des publications de l'Université de Toulouse-Le Mirail, 1975–76. (*Publications de l'Université de Toulouse-Le Mirail, Série A*, 23., 29.)
- 2001 BONNASSIE, Pierre: *Les sociétés de l'an mil. Un monde entre deux âges.* Bruxelles, De Boeck Université, 2001.
- 2004 BONNASSIE, Pierre: *L'An Mil à Conques.* In: *Hommes et sociétés dans l'Europe de l'an mil. Colloque international organisé par le Collège de France, Université de Toulouse – Le Mirail et le Centre européen d'Art et Civilisation médiévale (Conques, 19–21 mai 2000).* Éd.: BONNASSIE, Pierre – TOUBERT, Pierre. Toulouse, Presses universitaires du Mirail, 2004. 13–29.

BOURGEOIS

- 2005 BOURGEOIS, Luc: Le poids du passé: le rôle des pôles de pouvoir traditionnels dans le Poitou des VIe–XIe siècles. In: *Cinquante années d'études médiévales: à la confluence de nos disciplines, Actes du colloque de Poitiers, 1–4 septembre 2003*. Éd.: DEBIÈS, C. – ARRIGNON, M.-H. – GALDERISI, M. – PALAZZO, E. Turnhout, Brepols, 2005. (*Culture et société médiévales*, 5.) 537–574.

BOUSQUET

- 1992 BOUSQUET, Jacques: Le Rouergue au premier Moyen Âge (vers 800 – vers 1250). Les pouvoirs, leurs rapports et leurs domaines. Tome 1. Rodez, Société des lettres, sciences et arts de l'Aveyron, 1992.

DÉBAX

- 1998 DÉBAX, Hélène: Stratégies matrimoniales des comtes de Toulouse (850–1270). *Annales du Midi*, 182. (1988) 131–151.

DEBORD

- 1984 DEBORD, André: *La société laïque dans les pays de la Charente, X^e–XIIe siècles*. Paris, Picard, 1984.
- 2000 DEBORD, André: *Aristocratie et pouvoir. Le rôle du château dans la France médiévale*. Paris, Picard, 2000.

DELHUOME

- 2006 DELHUOME, Didier: Les vicomtes de Limoges et l'abbaye: difficultés et enjeux d'un pouvoir urbain (X^e – XIVe s.). In: *Saint-Martial de Limoges. Ambition politique et production culturelle (X^e–XIIIe siècles)*. Éd.: ANDRAULT-SCHMITT, Claude. Limoges, PULIM, 2006. 71–86.

DUBY

- 1953 DUBY, Georges: *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*. Paris, Armand Colin, 1953.

DUBY (ÉD.)

- 1999 DUBY, Georges (éd.): *Histoire de la France des origines à nos jours*. Paris, Larousse, 1999.

DUFOUR

- 1989 DUFOUR, Jean: *Les évêques d'Albi, de Cahors et de Rodez des origines à la fin du XIIe siècle*. Paris, Éditions du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 1989. (*Mémoires et documents d'histoire médiévale et de philologie*, 3.)

FOUCHÉ

- 1969 FOUCHÉ, Marcel: Chronologie des seigneurs de Gençay. *Bulletin de la Société des Antiquaires de l'Ouest et des musées de Poitiers, Série 4*, (1969) 10. sz. 95–118.

FRAMOND

1993 FRAMOND, Martin de: La succession des comtes de Toulouse autour de l'an mil (940–1030): reconsidérations. *Annales du Midi*, 105. (1993) 461–488.

FRAY

2011 FRAY, Sébastien: *L'aristocratie laïque au miroir des récits hagiographiques des pays d'Olt et de Dordogne (X^e-XIe siècles)*. Paris, Université Paris-Sorbonne – Paris IV, 2011. (Doktori disszertáció) (<http://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00853564/document> – Utolsó letöltés: 2021. március 15.)

GARAUD

1967 GARAUD, Marcel: *Les châtelains de Poitou et l'avènement du régime féodal, XIe et XIIe siècles*. Poitiers, Société des antiquaires de l'Ouest, 1967.

GEARY

1994a GEARY, Patrick J.: *Phantoms of Remembrance. Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 1994.

1994b GEARY, Patrick J.: Humiliation of Saints. In: *Living with the Dead in the Middle Ages*. Ithaca, NY, Cornell University Press, 1994.

Histoire de la Provence

1990 *Histoire de la Provence*. Éd.: BARATIER, Édouard. Toulouse, Privat, 1990.

HOFFMANN

1964 HOFFMANN, Hartmut: *Gottesfriede und Treuga Dei*. Stuttgart, A. Hiersemann, 1964. (*Schriften der Monumenta Germaniae historica*, 20.)

IOGNA-PRAT

1986 IOGNA-PRAT, Dominique: Le «baptême» du schéma des trois ordres fonctionnels: l'apport de l'école d'Auxerre dans la seconde moitié du IXe siècle. *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 41. (1986) 101–126.

JÉGOU

2004 JÉGOU, Laurent: L'évêque entre autorité sacrée et exercice du pouvoir. L'exemple de Gérard de Cambrai (1012–1051). *Cahiers de civilisation médiévale*, 185. (2004) 37–55.

LANDES

1990 LANDES, Richard A.: L'accession des Capétiens. Une reconsidération selon les sources aquitaines. In: *Religion et culture autour de l'an mil. Royaume capétien et Lotharingie*. Éd.: IOGNA-PRAT, Dominique – PICARD, Jean-Charles. Paris, Picard, 1990. 151–166.

1995 LANDES, Richard A.: *Relics, Apocalypse, and the Deceits of History. Ademar of Chabannes, 989–1034*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 1995.

LEWIS

1965 LEWIS, Archibald R.: *The Development of Southern French and Catalan Society*. Austin, TX, University of Texas Press, 1965.

LITTLE

- 1993 LITTLE, Lester K.: *Benedictine Maledictions. Liturgical cursing in Romanesque France*. Ithaca, NY, Cornell University Press, 1993.

MAGNANI

- 1999 MAGNANI, Eliana: *Monastères et aristocratie en Provence, milieu X^e – début XIIe siècle*. Münster, Lit Verlag, 1999. (*Vita regularis*, 10.) (<https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01172143/document> – Utolsó letöltés: 2021. március 15.)

MAZEL

- 2002 MAZEL, Florian: *La noblesse et l'Église en Provence, fin X^e-début XIVe siècle: l'exemple des familles d'Agoult-Simiane, de Baux et de Marseille*. Paris, CTHS, 2002.
- 2014 MAZEL, Florian: *Féodalités, 888–1180*. Paris, Belin, 2014. (*Histoire de France*, 2.)

PAINTER

- 1957 PAINTER, Sidney: The Lords of Lusignan in the Eleventh and Twelfth Centuries. *Speculum*, 32. (1957) 1. sz. 27–47.

POECK

- 1998 POECK, Dietrich W.: *Cluniacensis ecclesia. Der Cluniacensische Klosterverband (10.–12. Jahrhundert)*. München, Wilhelm Fink Verlag, 1998.

POLY

- 1976 POLY, Jean-Pierre: *La Provence et la société féodale, 879–1166. Contribution à l'étude des structures dites féodales dans le Midi*. Paris, Bordas, 1976.

POLY–BOURNAZEL

- 1980 POLY, Jean-Pierre – BOURNAZEL, Éric: *La mutation féodale (X^e–XIIe siècles)*. Paris, P. U. F., 1980. (*Nouvelle Clío*, 16.)

PON

- 2003 PON, Georges: Introduction. In: Adémar Chabannes: *Chronique*. Transl.: CHAUVIN, Yves – PON, Georges. Turnhout, Brepols, 2003.
- 2006 PON, Georges: La culture d'Adémar de Chabannes à la lumière de sa Vie de saint Amant de Boixe. In: *Saint-Martial de Limoges. Ambition politique et production culturelle (X^e–XIIIe siècles)*. Éd.: ANDRAULT-SCHMITT, Claude. Limoges, PULIM, 2006. 391–410.

REUTER

- 1997 REUTER, Timothy: Debate. The 'feudal revolution'. *Past & Present*, 155. (1997) 177–195.

ROUCHE

- 1979 ROUCHE, Michel: De l'Orient à l'Occident. Les origines de la tripartition fonctionnelle et les causes de son adoption par l'Europe chrétienne à la fin du Xe siècle. In: *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public, 9e congrès, Dijon, 1978. Occident et Orient au Xe siècle, 31–49*. Éd.: [N. N.]. Paris, Les Belles Lettres, 1979. 31–49.

SORIA AUDEBERT

- 2006 SORIA AUDEBERT, Myriam: Les évêques de Limoges en face aux abbés: la question du soutien nobiliaire (milieu XIe – fin XIIe s.). In: *Saint-Martial de Limoges. Ambition politique et production culturelle (X^e–XIIIe siècles)*. Éd.: SCHMITT, Claude. Andrault-Limoges, PULIM, 2006. 101–113.

VARRÓ

- 2017 VARRÓ, Orsolya: *Using and Abusing Power in Early 11th-Century Poitou*. MA Thesis, Budapest, Central European University, 2017.
(http://www.etd.ceu.edu/2017/varro_orsolya.pdf – Utolsó letöltés: 2021. március 15.)
- 2018 VARRÓ Orsolya: Megállapodás Vilmos aquitaniai herceg és Hugó chiliarchus között. Egy egyedülálló szöveg a 11. századi Franciaországból. *Világtörténet*, 40. (2018) 1. sz. 125–151.
- 2020 VARRÓ Orsolya: Barátok közt: a marseille-i Szent Viktor-apátság megtelepedése Brignoles-ban. In: *Micae mediaevales IX. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: KOVÁCS Enikő – RUDOLF Veronika – SZOKOLA László – VESZPRÉMY Márton. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2020. (*Tanulmányok – Konferenciák*, 15.) 189–199.
- 2022 VARRÓ Orsolya: Társadalmi felelősségvállalás a 11. századi Provence-ban. In: *Micae mediaevales X. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: KOVÁCS Enikő – RUDOLF Veronika – SZOKOLA László – VARRÓ Orsolya – VESZPRÉMY Márton. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2022. (Megjelenés alatt.)

WARD

- 1982 WARD, Benedicta: *Miracles and the Medieval Mind. Theory, Record and Event, 1000–1215*. Philadelphia, PA, University of Pennsylvania Press, 1982.

WHITE

- 1996 WHITE, Stephen D.: Debate. The 'feudal revolution'. *Past & Present*, 152. (1996) 177–195.
- 2005 WHITE, Stephen D.: A Crisis of Fidelity in c. 1000? In: *Re-Thinking Kinship and Feudalism in Early Medieval Europe*. Aldershot, Ashgate, 2005. XIII. 1–24. (Eredeti közlés: In: *Building Legitimacy: Political Discourses and Forms of Legitimacy in Medieval Societies*. Ed.: ALFONSO, Isabel – KENNEDY, Hugh – ESCALONA, Julio. Leiden, Brill, 2004. 27–49.)

WICKHAM

- 1997 WICKHAM, Chris: Debate. The 'feudal revolution'. *Past & Present*, 152. (1996) 177–195.